e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi/Journal of Oriental Scientific Research (JOSR)

ISSN:1308-9633

Ağustos 2020 Cilt:12 Sayı:3 (28) / August-2020 Volume:12 Issue:3 (28) Sayfa: 743-769

ŞİÎ ÇALIŞMALARDA İSRÂÎLİYÂT[*]

Hüseyin Zamur [**]

Öz

Ehl-i sünnet kaynaklarında olduğu gibi Şiî tefsir kaynaklarında da çok sayıda İsrâîlî rivayet bulunmaktadır. Bu durum, bazı Şiî araştırmacılar tarafından da kabul edilmekte ancak bu tür rivayetlerin Ehl-i Sünnet kaynaklarına oranla çok daha az olduğu iddia edilmektedir. Şîî araştırmacılar, Râşid Halifeler ile Emevî Sultanlarının tutumlarının İsrâîliyât'ın İslâm'a geçmesinde belirleyici olduğunu belirtmekte ve Ehl-i sünneti İsrâîliyât'a açılan kapı olarak görmektedirler. Bununla birlikte, bu araştırmacılar, çalışmalarında şiilerin kaynaklarında var olan rivayetleri görmezden gelmektedirler

Şîa'da imamların ismet konusunda peygamberler ile eşdeğer görülmesi usûl ve fürû konularında imamlardan gelen rivayetlerin peygamberden gelmiş gibi sayılmması İsrâîliyât'ın Şiî kaynaklara geçmesini kolaylaştırmıştır. Şîa'nın; Müslüman olan Ehl-i kitap âlimlerinden, sahâbeden ve tabiînden gelen İsrâîlî rivayetlere ihtiyatla yaklaşması, 'ismet konusundaki katı tavrı ve mezhepsel yaklaşımının Şîî kaynaklardaki İsrâîlî rivayetlere nispeten daha az olmasına katkı sağladığı düşünülebilir. Ancak Ehl-i sünnet ile Şîî kaynaklar arasında İsrâilî rivayetler bağlamında yapılacak bir kıyaslamada bu rivayetlerin dayandığı şahısların değiştiği (sahâbe ve tabiîn yerine masum imamlar) ancak metnin değişmediği görülecektir.

Anahtar Sözcükler: Şîa, Tefsir, Ehl-i kitap, İsrâîliyât, Rivayet

ISRÂÎLIYÂT IN THE SHIITE STUDIES

Abstract

As with the Ahl al-Sunnah sources, there are many israeli narrations in Shia tafsir sources. This situation is accepted by some Shiite researchers, but it is claimed that such narrations are much less. The Shiite researchers, state that the attitudes of the Rashidun Caliphate and the Umayyad Caliphates are decisive in the transition of Isra'iliyyat to Islam, and they see Ahl-i Sunnah as the gateway to Isrâliliyyât. However, these researchers ignore narratives that exist in the sources of the Shiites in their work.

The fact that the imams are regarded as equivalent to the prophets in the subject of ismet in the Shia, the rumors from the imams in the subjects of procedure and furu are regarded as coming from the prophet, making it easier for Isrâîliyât to pass on to Shiite sources. It can be thought that Shia's cautious approach to the Israeli narratives coming

---

[*]Bu makale, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Tefsir Anabilim Dalı'nda "Klasik Dönem Şîa Tefsirinde İsrâîliyât (I-VII. YY.)" adıyla yapılmış olan Doktora çalışmasından derlenmiştir.

Article Types / Makale Türü: Research Article / Araştırma Makalesi
Received / Makale Geliş Tarihi: 07/07/2020, Accepted / Kabul Tarihi: 29/09/2020
DOI: https://doi.org/10.26791/sarkiat.766103

[**] Dicle Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belagatı Bölümü, huseyin.zamur@dicle.edu.tr
ORCID ID: http://orcid.org/0000-0002-6598-2143

from the Ahl-i book scholars, Companions and tabiîn, and then its strict attitude about the ismat of Muhammed's successor ve its sectarian approach contributed to the relatively lesser Israeli narratives in the Shiite sources. However, in a comparison between the Ahl-i Sunnah and the Shiite narratives in the context of the Israeli narratives, it will be seen that the individuals on which these narratives are based (the innocent imams instead of the Companions and tabiîn) remain the text.

Keywords: Shia, Commentary, People of the book, Isra'iliyyat, Rumor

GİRİŞ

İsrâîlî rivayetler ilk dönemden itibaren hem Sünnî hem de Şiî kaynaklarda yer almıştır. İlk dönem Şiî kaynaklarda İsrâîliyât kelimesi yerine "Ehl-i kitab'ın ve öncekilerin sözleri" şeklindeki ifadeler kullanılmıştır. Bu konuda Ca'fer es-Sâdık'tan (ö. 148/765) gelen bir rivayette İsrâîlî rivayetler "Yahudi ve Hristiyan'lardan nakledilen rivayetler" şeklinde ifade edilmiştir.[1] Şîa'da bu kelimeyi ıstılahî anlamda ilk defa Mes'ûdî (ö. 345/956) kullanmıştır.[2] Ne var ki ne ilk dönemde ne de müteahhir dönemde Şiî müfessirlerce bu kelimenin ıstılahî anlamda kullanıldığına dair bir kayda rastlanılmamıştır. Sonraki dönemlerde Şiî âlimlerce bu kelime kullanılmış ve konu hakkında fikir beyan edilmiş ise de[3] modern döneme kadar İsrâîliyât hakkında yazılmış müstakil bir eser tespit edilmemiştir. Ancak 1980'lerden itibaren bu konuda müstakil çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Tespit ettiğimiz kadarıyla Şîa'da bu alanda yazılan ilk eser Seyyid Muhammed Hüseyin Mîr Sâdıkî'nin *"İsrâîliyât u tesîri ân der tefâsîri Kur'ân"* adlı çalışmasıdır.[4] Daha sonra bu konuda birçok kitap, tez ve makale yazılmıştır. Bu çalışmalar İsrâîliyât'ın gündemde kalmasını sağlamıştır. İleriki sayfalarda bunlar ayrıntılarıyla ele alınacaktır.

Şîa'nın İsrâîliyât hakkındaki düşünceleri, son dönem İsrâîliyât çalışmalarında belirgin bir hale gelmiştir. Ancak bu çalışmalarda yeknesak bir anlayıştan bahsetmek mümkün değildir. Nitekim bazı çalışmalarda ilk dönemden itibaren Şiî müfessirlerin İsrâîlî rivayetlere karşı oldukları[5] ve bu müfessirlerin Ehl-i beyt rivayetlerine sarılmaları sayesinde Ehl-i kitap âlimlerinden Müslüman olanların rivayetlerine çok az başvurdukları veya hiç başvurmadıkları savunulmuştur. Ehl-i sünnet âlimlerinin sahâbe, tâbiîn ve Ehl-i kitap âlimlerinden Müslüman olanlarından gelen rivayetleri hüsn-i kabul ile aktardıklarından İsrâîlî rivayetlerin ve düşüncelerin İslâmî kaynaklara girmesine

---

[1] Muhammed Hâdî Ma'rife, "İsrâîliyât" *Dâiretu'l-Me'ârifi'l-Kur'ânî,* (Kum, İntişatarâtu Defteru'l-Kur'ânî, 2002), 3/221; Ebû Ca'fer Muhammed b. Alî b. el-Hüseyn b. Mûsâ b. Bâbiveyh el-Kummî, *el-Hisâl*, (Kum, Menşûrâtu Cemâ'ti'l-Muderrisîn, 1983) 1/353.

[2] Mes'ûdî, Ebü'l-Hasan Alî b. el-Hüseyn b. Alî el-Hüzelî, *Murûcü'z-zeheb ve me'âdînu'l-cevher,* (Mısır, Dârü'l-Ma'rife, 1964), 2/195; Bu kişinin mezhebî kimliği konusunda ihtilaflar bulunmaktadır. Ancak DİA'da el-Mes'ûdî maddesi yazarı bu kişinin Şiî meyilli olduğu kanatine varmıştır. Nitekim el-Mes'ûdî'nin kendi eserinde de bu durum gözükmektedir. (Bkz Casim, Avcı, "Mes'udî, Ali b. Hüseyn", (Ankara, TDV yayınları, 2004), 29/353; Mes'ûdî, *Murûcü'z-zeheb,* 1/303-305).

[3] Hüseyn 'Abdul'Azîzî, *Tefsîru isna 'aşarî,* (Tahran, el-Mîkât, 1984), 1/13; Muhammed Hüseyn b. Muhammed b. Muhammed Tabâtabâî, *el-Mîzân fî tefsîri'l-Kur'ân,* (Beyrût, Müessesetu'l-A'lemî, 2011), 14/65; Abdulhüseyn et-Tayyîb, Etyebü'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân, (Tahran, el-İslâm, 1989), 2/79.

[4] Bkz. Seyyid Muhammed Hüseyin Mîr Sâdıkî'nin "İsrâîliyât u tesîri ân der tefâsîri Kur'ân"(Doktora, Tahran Üniversitesi, 1364)

[5] Mujgan Necefî, *Berresîyi İsrâîliyât der kısasi enbiyâ (Hz. Tâlût, Hz. Dâvûd ve Hz. Süleyman) Der tefâsîri ed-Durru'l-Mensûr ve Nûru's-sakaleyn,* (Yüksek Lisans, Tahran Tahran Usuliddîn Fakültesi, 2006), 60;

neden oldukları belirtilmiştir.[6] Bazı çalışmalarda ise İsrâîliyât'ın Şiî tefsirlerdeki varlığı takiyye ile açıklanmaya çalışılmıştır.[7]

Modern dönemin etkisiyle yapılan bazı çalışmalarda İsrâîlî rivayetlerin varlığını kabullenenler de olmuştur.[8] Hatta kimi Şiî akademisyenler, Şiî tefsirlerde İsrâîlî rivayetlerin varlığını kabul etmekle kalmamış daha da ileri giderek bu rivayetlerin bazılarının sahih senetler ile nakledildiğini[9] ve bunların sahih kaynaklarda yer aldığını kabul etmişlerdir.[10]

İsrâîliyât'ın Şiî kaynaklar sızması ise genellikle şöyle izah edilmiştir: Râşid halifeler ile Emevî iktidarı tarafından Ehl-i kitap âlimlerinin ve kıssacıların korunup desteklenmesi, onların halk tarafından hoş görülen birtakım efsane ve uydurma haberleri yaymalarına imkân vermiştir. İsrâîlî rivayetlerin Ehl-i sünnet arasında yayılması, Ehl-i sünnet râvileriyle birlikte yaşayan imamların müntesiplerinin de bu tür rivayetlere aşina olmasına neden olmuştur. İmamların arkadaşları arasında sika olmayan kimi râvilerin Sünnîlerden aldıkları rivayetleri imamlara isnad ederek aktarmaları ve bazı râvilerin de rivayetleri halk için daha çekici hale getirmek amacıyla bunlara eklemeler yapmaları, İsrâîlî rivayetlerin Şiî kültüre girmesine neden olmuştur. Bu nedenle, Ehl-i beyt'e dayandırılan bu tür rivayetlerin çoğu, Kur'ân-ı Kerîm ve Şiî usullere tamamen aykırı olmaktadır.[11]

Şiî gelenekte İsrâîlî rivayetlerin varlığını kabul edenler, yaptıkları çalışmalarda, genellikle kendi tefsirlerinde İsrâîlî rivayetlerin azlığını vurgulamış ve bu rivayetlerin Ehl-i sünnet tefsirlerindeki çokluğunu dile getirmeyi ihmal etmemişlerdir.[12] Örneğin: Mecma'u'l-beyân, Nûrü's-sakaleyn, el-Mîzân, el-Furkân fî tefsîri'l-Kur'ân bi'l-Kur'an gibi şii tefsirleri ile Câmi'ü'l-beyân, el-Keşşâf, Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm, ed-Durrü'l-mensûr gibi Sünnî tefsirleri karşılaştırarak Hz. Yûsuf kıssasıyla ilgili birkaç âyette İsrâîlî rivayetleri inceleyen Fariştah Hacî Şâh Kermî, İsrâîlî rivayetlerin Sünnî tefsirlerde daha çok olduğu neticesine ulaşmıştır.[13] Aynı şekilde peygamberler hakkında

---

[6] Muhammed Taki Diyârî Bîdgulî, *Pijuheşi der bâbi İsrâîliyât der tefâsîri Kur'ân,* (Tahran, Mektebetu Sühreverdî li'd-Dirâseti ve'n-Neşr, 2003), 255-259; Necefî, *"Berresîyi İsrâîliyât der kısasi enbiyâ,* 60.

[7] Afşîn Hatemî, *Nakdi ve Berresîyi İsrâîliyât der tefsîri 'Ayyâşî,* (Yüksek Lisans, Razî Üniversitesi Edebiyat ve İnsani İlimler Fakültesi, 2014), 45. Ayyâşî, *Tefsîr,* (Beyrût, Müessesetu'l-A'lamî, li'l-Metbû'e, 1991), 2/184, 5 numaralı dipnot; Ali b. İbrahim el-Kummî, *Tefsîr,* Tashîh es-Seyyid Tayyib el-Musevî el-Cezâirî, (Kum, Müessesetu Dârü'l-Kitâb, 2008), 2/240, 1 Numaralı dipnot.

[8] Ma'rife, "İsrâîliyât" *Dâiretu'l-Me'ârifi'l-Kur'ânî*, 3/234; Ca'fer es-Subhânî, *'İsmetu'l-enbiyâ, fi'l-Kur'ân,* (Kum, Müessesetu'l-İmam es-Sâdık, 2004), 171. Bîdgulî, *Pijuheşi der bâbi İsrâîliyât der tefâsîri Kur'ân,* 315; İrfân Çehrî, *"Berresiyi tesîri İsrâîliyât ber tefâsîri rivâîyi Şî'a",* (Yüksek Lisans, Razî Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi İlahiyat Bölümü, 2012), 59; Mujgân Felâhî, *"Berresîyi senedi ve muhtevâyi rivâyâti İsrâîlî surehi A'râf der tefsîri Câmi'u'l-beyâni Taberî",* (Yüksek Lisans, Azerbeycan Şehîd Medenî Üniversitesi, İlahiyat ve İslâmî İlimler Fakültesi, 2014), 1; Seyid Haydar 'Alevî, Nejâd, "Âferîneş zen der Kur'an, Kitabâ mukaddes ve İsrâîliyât", *Pejuheşhâyi Kur'ânî,* sayı.27-28 (2001), 190.

[9] Çehrî, *"Berresiyi tesîri İsrâîliyât ber tefâsîri rivâîyi Şî'a",* 128-129.

[10] Ya'kûb Ca'ferî, İsrâîliyât der kitabhâyi tefsîr ve târîh, *Tarîhe İslâm der Âyîne Pejuheş,* 4/2. (2007) 69.

[11] Bîdgulî, *Pijuheşi der bâbi İsrâîliyât der tefâsîri Kur'ân,* 257.

[12] Bîdgulî, *Pijuheşi der bâbi İsrâîliyât der tefâsîri Kur'ân,* 255-259; Necefî, *Berresîyi İsrâîliyât der kısasi enbiyâ,* 60; Felâhî, *Berresîyi senedi ve muhtevâyi rivâyâti İsrâîlî surehi A'râf der tefsîri Câmi'u'l-beyâni Taberî,* 1; Seyyid Ca'fer Sadıkî-Mecîd Me'ârif, "Redpayeyi İsrâîliyât der rivâyâti Mehdevî", *Mecelleyi 'Ulûmi Kur'an ve Hadîs,* Sayı 16, (2018,), 26.

[13] Fariştah Hacî Şâh Kermî, *Berressi ve nakdi İsrâîliyât der dastane hadreti Yûsuf,* (Yüksek Lisans, Teziİlahiyat ve İslâmî İlimler Fakültesi Kum Üniversitesi, 1391), 104.

vârid olan rivayetleri inceleyen Mansûr Pehlevân, İbrahim İkbâl ve Ekber Tevhîdlû bu rivayetlerin Ehl-i sünnet kaynaklarında daha çok olduğu sonucuna varmıştır.[14]

İsrâîliyât açısından tefsirleri değerlendiren mevzubahis araştırmacılar genellikle, Ehl-i sünnet tefsirlerini zikretmekte ve özellikle onları eleştirmektedirler. Bunu yaparken satır aralarında ya da birkaç kelime ile kendi mezheplerine ait tefsirlerden de bazılarını zikretmekte ve onlar ile ilgili bazı eleştirilerde bulunmaktadırlar. Ancak yaptıkları açıklamalar ve eleştiriler oldukça sınırlıdır. Mesela bazı araştırmacılar, İsrâîlî rivayetler konusunda Ehl-i sünnet tefsirlerinden 12 tanesini zikretmişken kendi tefsirlerinden bir iki tanesini zikretmekle yetinmektedir. Kimi araştırmacılar ise Ehl-i sünnetten bir rivayet tefsiri olan *"Cami'u'l-beyân"* ile Şîa'da bir dirayet tefsiri olan *"Mecma'u'l-beyân"* tefsirlerini karşılaştırmakta ve *"Mecma'u'l-beyân"*ın bu konudaki üstünlüğünü ortaya koymaya çalışmaktadır.[15] Bunları yaparken yalan hadis uydurmacılığının ortaya çıkmasında ve İsrâîliyât'ın İslâmî kaynaklara geçmesinde en önemli nedenin Hz. Ali dışındaki halifelerin tutumları olduğunu savunmaktadırlar.[16] Bazılarına göre İsrâîliyât, Ehl-i sünnet tefsirlerinde daha fazla olduğundan bu konu Ehl-i sünnet âlimlerince daha çok irdelenmiştir. Aynı şekilde Şîa'da var olan İsrâîlî rivayetlerin çoğunun Ehl-i sünnet kaynaklarına dayandığı ve Şiî kaynaklarda İsrâîlî rivayetler az olduğu için de bu konu Şîa tarafından yeterince incelenmemiştir.[17] Öyle ki modern dönemin önemli simalarından Murtazâ Askerî (ö. 1428/2007), Ehl-i sünnet'i İsrâîliyât'a açılan kapı olarak görmüş ve bu konuda Ehl-i beyt ve Şîa'ya toz kondurmamıştır.[18] Muhammed Hadi Ma'rife ise İbn Cerîr et-Taberî ve Süyûtî'nin eserlerinin İsrâîliyât'ın yayılmasına neden olduğunu söylemiş ancak Şiî tefsirlerden hiç söz etmemiştir.[19] İlk dönem tefsirlerinin İsrâîliyât açısından değerlendirilmesi bu noktada konuyu daha anlaşılır hale getirecektir.

1. İlk Dönem Şiî Tefsirlerde İsrâîliyât

İlk dönem Ehl-i sünnet müfessirleri gibi Şiî müfessirler de yazdıkları eserlerde eski kavimler hakkında rivayetler aktarmışlardır. Naklettikleri bazı rivayetleri mezhebî inançlarını desteklemek için kullanmışlardır. Mesela İsrâiloğulları'nın kesmeleri emrolunan inek hakkındaki bir rivayette ineğin sahibi sürekli Hz. Peygamber, Hz. Ali ve ehline salavat getirdiği için Allah (cc.) tarafından mükâfatlandırıldığı söylenmiştir.[20]

---

[14] Mansûr Pehlevân, İbrahim İkbâl, Ekber Tevhîdlû, "*Ehâdîsi enbiyâ ve İsrâîliyât", Mutale'âti Kur'ânî, Mutale'âti Kur'ânî*, sayı. 12 (2012), 7-19.

[15] Bkz. Suheyla Peyruzfer, *İsrâîliyât der tefâsîr,* (Yüksek Lisans, İlahiyat ve İslâmî İlimler Fakültesi, 1994), 180-212; Muhammed Ali Nâsirî, *İsrâîliyât der tefâsîri Kur'an (bâ tekîd ber Câmi'i'l-beyâni Taberî ve Mecma'u'l-beyâni Tabersî,* (Yüksek Lisans, Uluslararası İslâmî Bilimler Enstitüsü Kum 2006), 137-184; Necefî, *Berresîyi İsrâîliyât der kısasi enbiyâ,* 60; Bîdgulî, *Pijuheşi der bâbi İsrâîliyât der tefâsîri Kur'ân,* 255-259; Felâhî, *Berresîyi senedi ve muhtevâyi rivâyâti İsrâîlî surehi A'râf der tefsîri Câmi'u'l-beyâni Taberî,* 1,54.

[16] Çehrî, *"Berresiyi tesîri İsrâîliyât ber tefâsîri rivâîyi Şî'a",* 128; Velî Muhammed Abdullâhî, *İsrâîliyât der târihi teşeyyu' ez âğâz tâ 'asri İmâm Ca'fer es-Sâdık,* (Yüksek Lisans, Vahid Şahrud İslâm Azad Üniversitesi 2011), 41-44,51-55; Peyruzfer, *İsrâîliyât der tefâsîr,* 51-56.

[17] Bîdgulî, *Pijuheşi der bâbi İsrâîliyât der tefâsîri Kur'ân,* 315; Çehrî, *Berresiyi tesîri İsrâîliyât ber tefâsîri rivâîyi Şî'a*, 15,23; Seyyid İ'câz Mûsevî, *Zemîneha ab'âd ve peyâmedhayi vurûdi İsrâîliyât der menâbi'i İslâmî,* (Yüksek Lisans, Uluslararası İslâmî İlimler Merkezi, 1979), 85-110; 258; Nâsirî, *İsrâîliyât der tefâsîri Kur'an (bâ tekîd ber Câmi'i'l-beyâni Taberî ve Mecma'u'l-beyâni Tabersî,* 139.

[18] Murtazâ Askerî, *Me'âlimu'l-medreseteyn,* (Byy, Merkezetu't-Tibâ'eti ve'n-Neşr li'l-Mecma'i'l-'Alemî, lî Ehlilbeyt, 2005), 2/57-60.

[19] Ma'rife, *et-Tefsîr ve'l-mufessîrûn fî sevbihi'l-keşîb,* (Meşhed, el-Câmi'etu'r-Ravdiyye li'l-'Ulûmi'l-İslâmî, 2012, 2/645.

[20] Hasan el-Askerî, *et-Tefsîr,* (byy. Mektebetu's-Sadûk, bty). 1/256.

Başka bir rivayette, bir kavmin helakten kurtulması da yine Hz. Peygamber'e ve âline tevessül etmesine bağlanmıştır.[21] Aynı şekilde onların cezalandırılması ya da mükâfatlandırılmaları mâsum imamları kabul edip etmemelerine dayandırılmıştır.[22] Mesela Hz. Âdem'in cennetten atılma nedeni olarak onun Hz. Peygamber, Hz. Ali, Hz. Fatıma, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'e haset ile bakması ve velâyeti inkar etmesi gösterilmiştir.[23] Yine Hz. Yûnus'un Hz. Ali'nin velâyetini inkârından dolayı balığın karnında hapsedildiği söylenmiştir.[24]

Muhammed İbrâhim el-Assâl, bazı Şiî âlimlerin sırf kendi iddialarını desteklediği için birçok uydurma rivayeti eserlerine almaktan kaçınmadıklarını, bazılarının ise mevzu hadisleri kitaplarına almakla yetinmeyerek bu rivayetlerin sahih olduğunu ve Ehl-i sünnet kitaplarında da bulunduğunu ileri sürdüklerini söylemiştir.[25]

Şîa'da İsrâîliyât üzerine yapılan bazı çalışmalarda ilk dönemden itibaren Şiî müfessirlerin İsrâîlî rivayetlere karşı oldukları ve bu yüzden Şiî tefsirlerde İsrâîliyât'ın az olduğu savunulmuştur.[26] Ancak ilk dönem rivayet tefsirleri incelendiğinde bu dönemdeki müfessirlerin Ehl-i sünnet müfessirleri gibi İsrâîlî rivayetleri aktarmada tereddüt etmedikleri görülmektedir. Bu tefsirlerin çoğu bölümünün bize ulaşmamış olması, içerdikleri İsrâîlî rivayetlerin az olması sonucunu doğurmuştur.[27] Daha sonra yazılan dirayet tefsirlerinde ise rivayet tefsirlerine nazaran mezhepsel saiklerin etkisiyle İsrâîlî rivayetlere biraz daha az yer verildiği söylenebilir. Ancak bu tefsirlerde de bolca İsrâîlî rivayet bulunmaktadır.[28]

İlk dönem rivayet ve dirayet tefsirleri İsrâîliyât açısından değerlendirildiğinde bunların şöyle tasnif edilmeleri mümkündür:

a- İsrâîlî rivayetleri bazen senet belirtmeksizin ve tenkide tabi tutmaksızın nakledenler: Furât b. İbrâhim ve Ayyâşî'nin tefsirleri buna örnek olarak gösterilebilir. Mesela sonraki derleyiciler tarafından Ayyâşî'nin tefsirindeki rivayetler, senetleri atılarak yazıldığından elimizde bulunan bu tefsirlerdeki rivayetler senetsiz bir şekilde nakledilmiştir.

b- İsrâîlî rivayetleri senet belirterek ve tenkide tabi tutmaksızın nakledenler: Kummî'nin tefsiri bu kısma girmektedir.

---

[21] Hasan el-Askerî, *Tefsîr,* 1/235.
[22] Hasan el-Askerî, *Tefsîr,* 1/236,240,241.
[23] Ayyâşî, Tefsîr, 1/59-60.
[24] Furât b. İbrahim el-Kûfî, *Tefsîr,* (Byy. Müessesetu Tarihi'l-Arabî, bty,) 1/264.
[25] Muhammed İbrahim el-'Assâl, *eş-Şi'atu'l-İsna 'aşariyye ve menhecuhum fi tefsîr'l-Kur'âni'l-Kerîm,* (*Byy*. 1427), 173-187.
[26] Bîdgulî, *Pijuheşi der bâbi İsrâîliyât der tefâsîri Kur'ân,* 255-259; Necefî, *Berresîyi İsrâîliyât der kısasi enbiyâ,* 60.
[27] Nitekim ilk dönem rivayet tefsirlerinden Hasan el-Askerî'ye nispet edilen tefsir ise Fatiha sûresi ile başlamakta ve Bakara sûresinin 282. âyetiyle son bulmaktadır. Ayrıca bu sûrenin 87. ile 282. âyetleri arasında birçok âyetin tefsiri de verilmemiştir. Aynı şekilde Ayyâşî tefsirinin Fatiha süresinden Kehf süresine kadar ki bölümü bize ulaşabilmiştir. Kummî tefsirinin Fatiha süresinden Âl-i İmrân süresine kadarki bölümü kendisine aittir. Furat b. İbrahim'in tefsirinde ise birçok ayetin tefsiri yoktur. Sûrelerde sadece birkaç ayetin tefsiri yapılmıştır. Mesela Kalem sûresinin sadece 1-6 ayetlerinin tefsiri yapılmıştır. Bu tefsirler eksik olmalarına rağmen birçok İsrâîlî rivayet içermektedirler.
[28] Nitekim bu tefsirlere bakıldığında hem rivayet tefsirlerinde hem de dirayet tefsirlerinde birçok İsrâîlî rivayet bulunduğu görülecektir.

c- İsrâîlî rivayetleri senetsiz bir şekilde zikreden ancak bazı yerlerde onları tenkide tabi tutanlar: Tabersî ve Ebü'l-Futûh er-Râzî'nin tefsirleri buna örnek olarak verilebilir. [29]

d- İsrâîlî rivayetleri senetleriyle veya senetsiz bir şekilde vermelerine karşın birçoğuna ciddi eleştiride bulunanlar: Tûsî ve Tabâtabâî'nin tefsirleri bu kısımdandır.[30]

2. İsrâîliyât'ın Değerlendirilmesinde Etkili Olan Faktörler

Şîa'da İsrâîlî rivayetlerin varlığını ve miktarını belirleyen faktörleri anlayabilmek için bu mezhebin İsrâîliyât'a yaklaşımını belirleyen inanç sisteminin bilinmesi gerekmektedir. Bu nedenle Şîa'ın özellikle sünnet, ismet, sahâbe, tâbiîn, takiyye ve rivayetler hakkındaki inancının anlaşılması İsrâîliyât'ın değerlendirilmesinde oldukça önem arz etmektedir.

2.1. Sünnet ve Sahih Hadis İnancı

Şiâ' ile Ehl-i sünnet'in sünnet anlayışı arasında ciddi bir fark vardır. Zira Şîa'da merfû hadis ve sünnet: "Maktû' veya muttasıl bir senet ile mâsum'a dayandırılan söz, fiil ve takrirleridir." şeklinde tanımlanmakta iken[31] Ehl-i sünnet'te merfû hadis'in müradifi olarak kullanılan sünnet: "Hz. Peygamber'in mutttasıl veya maktû' bir senet ile nakledilen söz, fiil ve takrirleridir." şeklinde tanımlanmıştır.[32] Ehl-i sünnet ve Şîa tarafından yapılan iki tanım arasındaki temel ayırım Şiî tanımda geçen "mâsum" ifadesidir. Zira Şîa'da İmamlardan gelen rivayetler Hz. Peygamber'e dolayısıyla Allah'a dayandırılmaktadır.[33]

Sünnet tanımında olduğu gibi Ehl-i sünnet'in sahih hadis tanımı ile Şîa'nın sahih hadis tanımı[34] da birbirinden oldukça farklıdır.[35] Mamafih Şîa'nın en önemli hadis

---

[29] Ma'rife, "İsrâîliyât", 3/233.

[30] Ma'rife, "İsrâîliyât", 3/234.

[31] Bkz. Abdullah el-Mâmıkânî, *Mekâbîsu'l-hidâye, fî 'ilmi'd-dirâye, Muhammed Rıda el-Mâmıkânî (Thk.),* (Kum: Menşûrâtu Delili Mâ, 2007), 1: 172; Zeynuddîn b. Ali b. Ahmed el-'Âmilî, *er-Ri'âye fî 'ilmi'd-dirâye* (Kum: Mektebetu Semâheti Ayetullah el-'Üzmâ el-Mer'eşî, 2012), 97; Muhammed Bâkır Mîr Damad, *er-Revâşihu's-semâviyye fî şerhi ahadisi'n-nebeviyye* (Kum: Dârü'l-Hilâfe, 1934), 128; Hüseyn b. Abdussamed el-Hârisî 'Âmilî el-, *Vusûlu'l-ahyâr, ilâ usûli'l-ahbâr* (Bağdat: Dârü'l-Kutubi'l-Vataniyye, 2015), 148,228.

[32] Bkz Ebü'l-Hasan (Ebü'l-Kāsım) Seyfüddîn Alî b. Muhammed b. Sâlim es-Sa'lebî el-Âmidî, *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm* (Riyâd: Dârü'l- Ma'rife, 2003), 1: 227; Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfiî es-Süyûtî, *Tedrîbu'r-râvî fî şerhi takrîbi'n-Nevevî* (Beyrût: Muessesetu'l-Kütübi's-Sekâfiyye, 2014), 92; Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. en-Nu'mân el-Hârisî el-Ukberî Şeyh Müfîd, *en-Nüketü'l-i'tikâdiyye,* 1. Bs (el-Mu'temeru'l-'Âlemî, 1993), 37; Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. en-Nu'mân el-Hârisî el-Ukberî Şeyh Müfîd, *Evâilü'l-makâlât,* 1. Bs (el-Mu'temeru'l-'Âlemî, 1993), 62; Murtazâ Askerî, *Me'âlimu'l-medreseteyn* (Merkezetu't-Tibâ'eti ve'n-Neşr li'l-Mecma'i'l- 'Alemî, lî Ehlilbeyt, 2005), 2: 262-268.

[33] Ebû Ca'fer Muhammed b. Ya'kūb b. İshâk el-Küleynî, *el-Kâfî* (Tahran: Dârü'l-kütübi'l-İslâmî, 2008), 1: 258; Muhammed b. Hasan es-Saffâr, *Besâirü'd-derecât* (Kum: Mektebetu Ayetullah el-Mer'eşî, 1984), 1: 299300. Şîa'nın önemli kaynaklarında geçen ve imamlardan gelen bilginin bizzat Hz. Peygambere dayandığını belirten rivayetlerden biri şudur: Ca'fer es-Sâdık'a dayandırılan bir rivayette Ca'fer es-Sâdık şöyle demiştir: "Benim hadisim babamın hadisidir. Babamın hadisi dedemin hadisidir. Dedemin hadisi Hz. Hüseyin'in hadisidir. Hz. Hüseyin'in hadisi Hz. Hasan'ın hadisidir. Hz. Hasan'ın hadisi Emîrü'l-mü'minîn'in hadisidir. Emîrü'l-mü'minîn'nin hadisi Resulüllah'ın hadisidir. Resulüllah'ın hadisi ise Allah'ın sözüdür." (Ayrıntılı bilgi için Bkz. Küleynî, *el-Kâfî,* 1: 51-53.

[34] Şîa'da ise sahih hadis tanımı şöyledir: "Bütün tabakalarında İmâmiyye'ye mensup adil birinin kendine denk birisinden muttasıl bir senet ile bir mâsumdan aktardığı hadistir." 'Âmilî, *er-Ri'âye fî 'ilmi'd-dirâye*, 77.

[35] Ehl-i sünnet tarafından yapılan tanıma göre -bazı ufak farklılıklara rağmen- sahih hadis: "Adalet ve zabt sahibi râvilerin, kendisi gibi birisinden muttasıl bir senet ile aktardıkları şazz ve illetli olmayan

kaynaklarından *el-Kâfî*'ye bakıldığında, Ehl-i sünnet kaynaklarında sahâbe ve tâbiîne isnad edilen rivayetlerin Ca'fer es-Sâdık ve Muhammed el-Bâkır'a nispet edildiği görülecektir. Haliyle Ehl-i sünnet kaynaklarında Hz. Peygamber'e veya Ehl-i kitap âlimlerine isnad edilen bazı İsrâîlî rivayetler, mâsum imamlara nispet edilmiştir. Ayrıca Şîa mezhebine göre İmamların geçmişte vuku bulan ve gelecekte vuku bulacak şeyleri biliyor kabul edilmesinin de[36] birçok İsrâîlî rivayeti Ehl-i beyt imamlarına dayandırmasında da etkili olduğu söylenebilir.

2.2. İsmet ve Takiyye İnançları

İsmet kelimesi sözlükte alıkoymak ve muhafaza etmek anlamlarında kullanılmaktadır.[37] İsmet konusunda Ehl-i sünnet anlayışında yeknesak bir anlayıştan bahsetmek mümkün değildir. Bu konuda Ehl-i sünnet alimlerinin düşünceleri çok farklı olmuştur.[38] Şiî âlimlerin ismet ve peygamberlerin mâsumiyeti konusunda takındıkları tavır, Ehl-i sünnet âlimlerinden daha katı olmuştur.[39] Bu durum hem usûlî[40] hem de ahbârîlerde[41] aynıdır. Şîa'da ismet inancının İsrâîlî rivayetlerin değerlendirilmesindeki etkisi oldukça belirgindir. Zira peygamberler ve melekler hakkında nakledilen rivayetlerin kabul edilip edilmemesi, özellikle ismet inancına bina edilmektedir. Peygamberler ve melekler hakkında nakledilen rivayetler, genellikle ismet inancına aykırı olduğu için kesin bir dille reddedilmiştir. Ayrıca bazı âyetlerde Hz. Peygamber'e yönelik hitap sözcüklerinden kastedilenlerin başkaları olduğu da belirtilmiştir.[42]

---

hadistir." Bkz. Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdirrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî İbnü's-Salâh, *'Ulûmü'l-hadîs* (Beyrût: Dârü'l-Fikr, t.y.), 11; Süyûtî, *Tedrîbu'r-râvî fî şerhi takrîbi'n-Nevevî*, 32.

[36] Saffâr, *Besâirü'd-derecât*, 1: 262-296,315.

[37] Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh*, 3. Bs (Beyrût: Dârü'l-Ma'rife, 2008), 711.

[38] Zira bu konuda İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî (ö. 478/1085), Kâdî İyâz (ö. 544/1149), Nûreddîn Ahmed b. Mahmûd es-Sâbûnî (ö. 580/1184), Seyfüddîn el-Amidî (ö. 631/1233) ve et-Teftâzânî gibi âlimler tarafından yazılan akaid eserleri incelendiğinde, Sünnî âlimlerin aynı fikirde olmadıkları özellikle ilk dönemde aralarında ihtilafın olduğu ve bu dönemde Şâfiî-Eş'arî âlimlerin ismet konusunda daha esnek davrandıkları görülmektedir (Bkz. Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî et-Teftâzânî, *Şerhu'l-'akâidi'n-nesefiyye* (Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 2014), 129-130; Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî et-Teftâzânî, *Şerhu'l-Mekâsıd* (Beyrût: Dârü'l-Ma'rife, 2001), 3: 308-310; Ebü'l-Hasan (Ebü'l-Kāsım) Seyfüddîn Alî b. Muhammed b. Sâlim el-Amidî, *Ebkâru'l-efkâr, fî usuliddîn* (Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-'İlmiyye, t.y.), 3: 76-79; İmâmü'l-Haremeyn Ebü'l-Meâlî Rüknüddîn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf el-Cüveynî, *el-İrşâd ilâ kavâti'i'l-edilleti fî usûli'l-i'tikâd* (Kahire: Mektebetu's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 2009), 279-280; Ebû Muhammed Nûreddîn Ahmed b. Mahmûd b. Ebî Bekr es-Sâbûnî el-Buhârî, *el-Kifâye fi'l-hidâye* (Beyrût: Dâru İbn Hazm, 2014), 205-208.

[39] Zira Şîa'ya göre Peygamberlerin mâsumiyeti, doğumlarından ölümlerine kadar devam eder ve mâsumiyet hem bilinçli hem de bilinçsiz eylemlerinin tümünde söz konusudur. Bkz. Şeyh Müfîd, *en-Nüketü'l-i'tikâdiyye*, 37.

[40] Misalen usulîlerin öncüsü sayılan Şeyh Müfid (ö. 413/1022) 'ismet'i şöyle tanımlamıştır: "İsmet, kulun günaha düşme ve itaati terk etme kudretinde olmasına karşın, Allah'ın verdiği bir lütuf ile bu iki eylemden de kaçınmasıdır." Bkz. Şeyh Müfîd, *en-Nüketü'l-i'tikâdiyye*, 37; Şeyh Müfîd, *Evâilü'l-makâlât*, 135.

[41] Ahbârîlerin önemli temsilcilerinden Şeyh Sadûk (ö. 381/991) ise bu konudaki görüşü şöyledir: "Resuller, Nebiler, imamlar ve melekler hakkındaki inancımız şudur: 'Onlar bütün kötülüklerden mâsum ve münezzehtirler. Büyük ve küçük günah işlemezler. Allah'ın emrettiklerine karşı gelmezler. Onlara ne denilse onu yaparlar. Bkz. Ebû Ca'fer Muhammed b. Alî b. el-Hüseyn b. Mûsâ b. Bâbeveyh el-Kummî Şeyh Sadûk, *el-İ'tikâdât*, 2. Bs (Kum: Mü'temeru eş-Şeyh Mufîd, 1994), 304-305.

[42] Ali b. İbrâhîm b. Hâşim el-Kummî, *Tefsîru'l-Kummî* (Kum: Muessesetu Dârü'l-Kitâb, 2008), 2: 171; Ebü'n-Nadr Muhammed b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ayyâşî, *et-Tefsîrü'l-Ayyâşî* (Beyrût: Muessesetu'l-A'lamî, li'l-Metbû'e, 1991), 1: 21.; Ehl-i sünnet tarafından Hz. Peygamber hakkında indirildiği kabul edilen ve Şîa tarafından Hz. Peygamber hakkında indirildiği kabul edilmeyen rivayetler ve

Takiyye kelimesi ise sözlükte "korumak" anlamına gelmektedir. [43]Istılahta ise insanın söz ve davranışlarıyla inancını gizleyerek kendisini kötülükten korumasıdır. [44] Şîa mezhebinde takiyye büyük bir önemi haizdir. Zira onlara göre takiyye vaciptir. Takiyye yapmak imam gelinceye kadar vaciptir. İmam gelmeden takiyyeyi terk eden Allah'ın ve imamların dininden çıkmış, Allah'a, peygamberine ve imamlara muhalefet etmiştir.[45] Şiî âlimler, imamlardan gelen ve kendi inançlarına aykırı olan rivayetleri bertaraf etmek için takiyye'ye sarılmıştır.[46] Aynı şekilde Şiî müfessirler tarafından nakledilen bazı İsrâîlî rivayetler de Şiî âlimler tarafından takiyye ile izah edilmeye çalışılmıştır.[47] Bazı rivayetler ise te'vil ile açıklanmıştır. Örneğin Hz. Ali'ye isnad edilen ve Hasan el-'Askerî'nin tefsirinde nakledilen rivayette, yeryüzünün suyun üzerinde, suyun safa'nın (taşın) üzerinde, safa'nın bir balığın üzerinde, balığın bir öküzün üzerinde ve öküzün de bir kayanın üzerinde olduğu bildirilmiştir.[48] Zikredilen rivayetin İsrâîlî bir rivayet olduğu aşikâr iken kimi alimler bunun hakikati bilinmeyen rivayetlerden olduğunu ileri sürmüştür.[49]

2.3. Râvilerin Makbuliyeti

Hz. Peygamber'den gelen rivayetlerin kabul edilmesinde, Ehl-i sünnet ve Şîa arasında ihtilaf yoktur. Ancak bu rivayetlerin hangi râvilerden gelmesi gerektiği konusunda görüş ayrılığı vardır. Şîa, Cemel, Sıffîn ve diğer savaşlarda Hz. Ali'ye karşı savaşanlardan veya ona düşmanlık beslediğini düşündükleri sahâbe, tâbiîn veya tebeu't-tâbiînden hiç kimsenin rivayetini kabul etmemektedir. Şîa Hz. Peygambere dayandırılan bir rivayetin imamlardan veya kendileri tarafından kabul gören sahâbe ve tâbiînden gelmesi gerektiğini savunurken, Ehl-i sünnet bütün sahâbenin adil olduğunu ve onlardan sahih senetle gelen bütün rivayetlerin kabul edilmesi gerektiğini düşünmektedir.[50]

Sahabe sözü konusunda da iki mezhep arasında ciddi fark vardır. Şîa'da, sahâbe sözü mutlak doğru olarak kabul edilmemekte, onların beyanları şâhid ve doğrulayıcı olarak kabul edilmektedir.[51] Ayrıca ister sahâbeden ister tâbiînden olsun tefsir konusuyla ilgili rivayet edilen âhâd haberler, "taabbûdî" hususların haricinde sayıldığından, kesin delil

değerlendirmeleri için Bkz. Alemü'l-hüdâ Ebü'l-Kāsım Alî b. el-Hüseyn b. Mûsâ b. Muhammed el-Alevî eş-Şerîf el-Murtazâ, *Tenzîhu'l-enbiyâ* (Tahran: Şebeketu el-Fikr, 1961), 167-280.

[43]Cevherî, *es-Sihâh*, 1157; Râgıb el-İsfahânî, *Müfredâtu elfâzi'l-Kur'ân* (Dımaşk: Dârü'l-Kalem, 2011), 853.

[44] Ebû Bekir Şemsü'l-Eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî, *el-Mebsût* (Beyrût: Dârü'l-Ma'rife, bty), 24: 45.

[45] Şeyh Sadûk, *el-İ'tikâdât*, 346.

[46] Metin Bozan, *İmâmiyye'nin İmâmet Nazariyesinin Teşekkül Süreci* (İstanbul: İsam Yayınları, 2009), 143.

[47]Afşîn Hâtemî, *Nakdi ve Berresîyi İsrâîliyât der tefsîri 'Ayyâşî* (Yüksek Lisans, Razî Üniversitesi Edebiyat ve İnsani İlimler Fakültesi, 2015), 45; Ebü'n-Nadr Muhammed b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ayyâşî, *et-Tefsîrü'l-Ayyâşî* (Beyrût: Muessesetu'l-A'lamî, li'l-Metbû'e, 1991), 2: 184. 5 numaralı dipnot; Ali b. İbrâhîm b. Hâşim el-Kummî, *Tefsîru'l-Kummî* (Kum: Dâru'l-Kitâp, 1984), 2: 240.1 Numaralı dipnot.

[48] Hasan b. Ali Askerî, *et-Tefsîru'l-mensûb ile'l-İmâm Hasan el-Askerî* (byy: Mektebetu's-Sadûk, bty), 1: 144-146.

[49] Askerî, *et-Tefsîru'l-mensûb ile'l-İmâm Hasan el-Askerî*, bty, 1: 145. iki numaralı dipnot.

[50] Askerî, *Me'âlimu'l-medreseteyn*, 2005, 2: 44-45.

[51] Muhammed Hâdî Ma'rife, *et-Tefsîr ve'l-mufessîrûn fî sevbihi'l-keşîb* (Meşhed: el-Câmi'etu'r-Ravdiyye li'l-'Ulûmi'l-İslâmî, 2011), 2: 544.

olarak kabul edilmemektedir. Zira onlara göre âhâd bir rivayetin kabul edilebilmesi için, sahih olan aklî veya nakli delillere dayanması gerekmektedir.[52]

Bilindiği üzere tâbiîn dönemi, İsrâîliyât'ın yoğun bir şekilde İslâm kültürüne geçtiği bir dönemdir. Mücâhid, Atâ b. Ebî Rebâh, İkrime, Katâde, Sa'îd b. Cübeyr gibi tâbiîn âlimleri bu dönemin önemli müfessirleri arasında sayılmaktadır. İlk dönem Şiî müfessirler, tâbiîn âlimlerinden oldukça az nakilde bulunmuşlardır. Örneğin İbn Abbas'ın öğrencisi ve tefsir ilmindeki ilmiyle ün salmış olan İkrime'den çok az nakilde bulunmuşlardır. Ayyâşî'nin tefsirinde ondan sadece üç rivayet zikredildiği görülmektedir.[53] Bu rivayetlerin ikisi İbn Abbâs'a (ö. 68/687) dayandırılırken, sadece biri İkrime'nin sözü olarak verilmiştir. Kummî'nin tefsirinde ise ondan bir tek rivayet bile nakledilmemiştir. Furât b. İbrâhim'in tefsirinde ise kendisinden sadece dört rivayet aktarılmıştır.[54] Söz konusu rivayetler incelendiğinde bu rivayetlerin de Şîa inancını destekleyen rivayetler olduğu görülecektir. Rivayet tefsirlerine bakıldığında ilk dönem Şiî müfessirlerin "siyasî olaylarda Hz. Ali ve Ehl-i beyt'in karşısında saf tutan sahâbenin" görüşlerine çok mesafeli durdurdukları tâbiînden nakilde bulunmamaları ise onların bu âlimleri pek önemsemedikleri izlenimini vermektedir. Ancak bu tefsirlerde Şîa nezdinde önemli bir yere sahip olan ve siyasî olaylarda Hz. Ali tarafında yer alan Abdullah b. Abbâs, Ebû Zer el-Gifârî (ö. 32/652), Ammâr b. Yâsir (ö. 37/657), Selmân el-Fârisî (ö. 36/656) ve Mikdâd b. Amr (ö. 33/653) [55] gibi sahâbilerden de pek rivayet nakledilmemiştir. Bunlar arasından en çok nakilde bulundukları kişi İbn Abbas olmasına rağmen, Ayyâşî sadece on sekiz yerde, Kummî ise yirmi dört yerde ondan nakilde bulunmuştur. Aynı şekilde Kummî bir yerde, Ayyâşî iki yerde ve Furât b. İbrâhim altı yerde Ebû Zer el-Gıfârî'den rivayet aktarmışlardır.[56]

İlk dönem rivayet tefsirlerinde Şiî müfessirlerin sahâbe ve tâbiînin Hz. Peygamber'e isnad ettiği rivayetlerden çok imamlara isnad edilen rivayetler naklettiği görülmektir. Örneğin Kummî tefsirinde bulunan rivayetlerin çoğu Ca'fer es-Sâdık ve Ebû Ca'fer Muhammed el-Bâkır'a (ö. 117/733) nispet edilmektedir.[57] Aynı şekilde Ayyâşî ve Furât b. İbrâhim'in tefsirlerinin büyük bir kısmı, Ehl-i beyt imamlarından gelen rivayetlerden oluşmaktadır.

İlk dönem dirayet tefsirlerinde ise durum farklıdır. Örneğin Tûsî rivayet konusunda tâbiînin ve onların ardından gelen müfessirlerin de taklid edilmemesi gerektiğini, hatta tâbiînden sonra gelen müfessirlerin taklid edilmesinin caiz olmadığını söylediği halde[58] kendisi eserinde birçok tâbiînden nakilde bulunmuştur. Aynı şekilde Tabersî (ö. 548/1154) de kendisine ulaşmış birçok tâbiînin görüşünü nakletmiştir. Bu müfessirlerin sahâbe ve tâbiîn tarafından Hz. Peygamber'e isnad edilen rivayetler konusunda ihtiyatlı davranmalarına karşın, bizzat tâbiîne dayanan sözleri nakletmekten pek geri durmamaları dikkat çekmektedir.

---

[52] Ma'rife, *et-Tefsîr ve'l-mufessîrûn fî sevbihi'l-keşîb*, 2: 545.
[53] Ayyâşî, *et-Tefsîrü'l-Ayyâşî*, 1991, 1: 318; 2: 378.
[54].Furât b. İbrâhim Kûfî, *et-Tefsîr* (byy: Tarihi'l-Arabî, bty), 1: 49-50; 2: 561.
[55]'Âmilî, *Vusûlu'l-ahyâr, ilâ usûli'l-ahbâr*, 119; Murtazâ Askerî, *Me'âlimu'l-medreseteyn* (Merkezetu't-Tibâ'eti ve'n-Neşr li'l-Mecma'i'l- 'Alemî, lî Ehlilbeyt, 2005), 1: 113-114; Hasan b. Ali Askerî, *et-Tefsîru'l-mensûb ile'l-İmâm Hasan el-Askerî* (Kum: Medresetu'l-İmâm el-Mehdî, 1989), 1: 268.
[56] Kûfî, *et-Tefsîr*, 1: 200,256; 2: 371,461,515,592.
[57]Ali b. İbrâhîm b. Hâşim el-Kummî, *Tefsîru'l-Kummî* (Kum: Dâru'l-Kitâp, 1984), 1: 15-16.
[58] Ebû Ca'fer Muhammed b. el-Hasan b. Alî et-Tûsî, *et-Tibyân fî tefsîr'l-Kur'ân* (Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, bty), 1: 6.

Şîa'nın ismet ve râviler konusunda takındıkları "katı tutuma" rağmen Şiî râviler, Müslüman olan Ehl-i kitap âlimlerinden pek çok rivayet ve görüşü kendi mezheplerine taşımışlardır. Onlar, bu bilgi ve düşünceleri Ehl-i kitap yerine kendi imamlarına dayandırmışlardır. Râvilerin Şiî olması ve bu rivayetlerin imamlara dayandırılması birçok yabancı düşünce ve bilginin kabul edilmesini sağlamış ve bu unsurların Şîa mezhebine girmesini kolaylaştırmıştır. Öyle ki İsrâîlî rivayetlerin sahih bir senet ile imamlara dayandırılması, bu rivayetlere ilâhi bir vasıf yüklemiş ve bu bilgilerin sahâbeden veya Ehl-i kitap âlimlerinden alınmış olma ihtimalini ortadan kaldırmıştır.

3. Şiî Çalışmalarda İsrâîliyât'ın İslam Kültürüne Girişi

Ehl-i sünnet âlimlerince İsrâîliyât konusunda yazılan eserlerde, İsrâîliyât'ın İslâm kültürüne geçmesi; Ehl-i kitap'tan bir kısım âlimlerin Müslüman olması, Kur'ân-ı Kerîm'de anlatılan kıssaların veciz olması, sahâbe ve tâbiînin Ehl-i kitab'tan Müslüman olanlara başvurması, kıssacılar, siyasî ve mezhebî ihtilaflar, Arapların ümmîliği, İslâm düşmanlığı ve müfessirlerin ihmalkârlığı gibi nedenlere bağlanmıştır.[59] Şiî çevrelerce yapılan çalışmalarda ise İsrâîliyât'ın İslâm kültürüne girmesi kısaca şu başlıklar altında ele alınmıştır: Halifelerin hadis yazımını engellemeleri, halifelerin kıssacılara camilerde halka vaaz vermelerine izin vermeleri, bazı sahâbe ve tâbiînin Ehl-i kitap'tan gelen rivayetlere aracı olmaları, Emevî ve Abbâsî devletlerinin İsrâîlî rivayetlerin yayılmasına katkı sağlamaları, Arapların kültürel eksiklikleri, İslâm düşmanlığı, Kur'ân-ı Kerîm'in veciz üslûbu ve ilk dönem müfessirlerin müsamahakâr tavırları.[60]

Bu nedenler genellikle İsrâîliyât'ın İslâmî kaynaklara girmesine zemin hazırlayan ve yayılmasını sağlayan faktörler olarak iki ana başlık altında ele alınmıştır.[61] Ancak bazı

---

[59] Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî, *Buhûs fî 'ulûmi't-tefsîr,* (Kahire, Dârü'l-Hadîs, 2005), 19-33; Ebû Şehbe, Muhammed b. Muhammed, el-İsrâilîyât ve'l Mevdû'ât, fî kütübi't-tefsîr, (Kahire, Mektebetü's-sünne, 2006), 82-91.Remzî Na'na', *el-İsrâiliyât ve eseruhâ fî kütübi't-tefsîr* (Beyrût: Dârü'l-Kalem, 1970), 110-111; Abdullah Aydemir, *Tefsirde İsrâîliyât* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2012), 73-82.

[60] Ma'rife, *et-Tefsîr ve'l-mufessîrûn fî sevbihi'l-keşîb,* 2/545; Ma'rife, "İsrâîliyât", 3/222-224; Bîdgulî, *Pijuheşi der bâbi İsrâîliyât der tefâsîri Kur'ân,* 119-139,170; Fatima Hâşimî, *Berresîyi sıhhet ve i'tibâri rivâyeti tefsire mensûb be Îmam Askerî,* (Meşhed, Astâni Kudsi Rıdâvî, 1428), 87-88; Abdullâhî, *İsrâîliyât der târihi teşeyyu' ez âğâz tâ 'asri İmâm Ca'fer es-Sâdık,* 66-69; 82-87; Mûsevî, *Zemîneha ab'âd ve peyâmedhayi vurûdi İsrâîliyât der menâbi'i İslâmî,* 85-110; 41-48; 68-78; 112-117; Ma'rife, "İsrâîliyât", 3/222-224; Peyruzfer, *İsrâîliyât der tefâsîr,* 42-73; Nâsirî, *İsrâîliyât der tefâsîri Kur'an (bâ tekîd ber Câmi'i'l-beyâni Taberî ve Mecma'u'l-beyâni Tabersî,* 17-64; 'İsmet Mansûr Zâde, *Berresîyi İsrâîliyât der tefsîri Menhecu's-sâdikîn,* (Yüksek Lisans Ahvâz Şehîd Çemrân Üniversitesi İslâmî İlimler ve İlahiyat Fakültesi, Hş. 1392), 7-12; Mûsevî*, Zemîneha ab'âd ve peyâmedhayi vurûdi İsrâîliyât der menâbi'i İslâmî,* 48-117; Sabah Biydûn, "*Ka'bu'l-Ahbâr ve devruhu fî tefsîri'l-Kur'an",* (Yüksek Lisans Kum Üniversitesi İslâmî İlimler ve İlahiyat Fakültesi, 2002), 63-79; Çehrî, *Berresiyi tesîri İsrâîliyât ber tefâsîri rivâîyi Şî'a,* 23-38.

[61] Örnek verecek olursak başlık dizimi genellikle şu şekilde zikredilmiştir.

a- İsrâîliyât'ın İslâm'a girmesinin nedenleri (Bu başlık altında İsrâîliyât'ın İslâm'a girmesini kolaylaştıran faktörler ele alınmıştır.)

aa- Ehl-i kitab'ın Arap yarımadasına gelmesi

ab-Arapların ilmî ve kültürel eksikleri

ac-İslâm düşmanlığı

ad-Kur'ân-ı Kerîm'in veciz üslubu ve Müslümanların merakı

b- İsrâîliyât'ın yayılmasının nedenleri

ba- Hadis yazımının engellenmesi

bb- İslâm halifelerin Ehl-i kitap alimleri ile kıssacılara destek olmaları ve onlara kıymet vermeleri

bc- Kıssacılar ve etkileri

bd- Emevî devletinin İsrâîliyât'ı yayması

be- kimi Sahâbi ve tâbiînin Ehl-i kitap'tan gelen rivayetlere aracı olmaları

çalışmalarda bu başlıklar çoğaltılmış veya isim değişikliğine gidilmiştir.[62] Bazılarında ise her iki ana başlık birleştirilerek verilmiştir.[63] Bunlar, bazı çalışmalarda siyasî, dinî ve kültürel olarak ayırıma tabi tutulmuştur.[64]

3.1. İsrâîliyât'ın İslâm Kültürüne Geçmesine Zemin Hazırlayan Faktörler

Şîa'da İsrâîliyât konusunda yapılan çalışmalarda bu başlık altında Arapların ümmî bir toplum olması İsrâîliyât'ın İslâm kültürüne geçmesinin en önemli nedenlerinden biri olarak gösterilmiştir. Şîa âlimleri tarafından yazılan eser, tez ve makalelerde de bu kanaatin var olduğu görülmektedir.[65] Bu çalışmalarda İsrâîliyât'ın İslâm kültürüne girme nedenlerinden biri olarak Yahudiler başta olmak üzere Ehl-i kitab'ın İslâm'a olan düşmanlığı da zikredilmektedir.[66] İsrâîliyât hakkında yapılan çalışmalarda İsrâîliyât'ın yayılmasına zemin hazırlayan faktörler arasında Kur'ân-ı Kerîm'in veciz olması ve dolayısıyla kıssaların sadece belirli bir bölümüne temas etmesi ve Müslümanların kıssaların anlatılmayan detaylarını merak etmeleri nedeniyle Ehl-i kitap âlimlerine başvurmaları gibi nedenler sayılmıştır.[67] Şîa'nın bu konuda Ehl-i sünnet gibi düşündüğünü söylemek mümkündür. Zira daha önce belirttiğimiz üzere Ehl-i sünnet âlimlerince de bu konular İsrâîliyât'ın yayılmasında etkili olan faktörler arasında sayılmıştır.

4. İsrâîliyât'ın Yayılmasının Nedenleri

İsrâîliyât üzerine yapılan çalışmalarda Ehl-i sünnet ile Şîa'yı birbirinden ayıran temel özellikler bu başlık altında verilmeye çalışılacaktır. Zira Şiî araştırmacıların konuya bakışı ile Ehl-i sünnet âlimlerinin konuya bakışı birbirinden oldukça farklıdır. Bu çalışmalarda öne çıkan görüşe göre Hz. Peygamber döneminde onun şiddetli ikazları sayesinde sahâbenin Ehl-i kitap âlimlerinden İsrâîlî rivayetler nakletmesi söz konusu değildi. Hz. Peygamber döneminde hiçbir sahâbi Ehl-i kitap âlimlerine başvurma ihtiyacı hissetmiyordu. Şiî âlimler, genellikle Hz. Ali dışındaki halifelerin ve Emevî sultanlarının uygulamalarından dolayı İsrâîliyât'ın İslam kültürüne,[68] hatta Ehl-i beyt rivayetlerine girmesine neden olduğunu savunmuşlardır. Zira onlara göre Ehl-i beyt mektebi Hz. Peygamber'in ölümünden sonra İsrâîlî rivayetleri aktarmaya ihtiyaç

---

bf- Bazı muhaddis ve müfessirlerin rivayetleri aktarmadaki kusurları

[62] Abdullâhî, *İsrâîliyât der târihi teşeyyu' ez âğâz tâ 'asri İmâm Ca'fer es-Sâdık,* 29-68; Necefî, *Berresîyi İsrâîliyât der kısasi enbiyâ,* 42-49.

[63] Felâhî, *Berresîyi senedi ve muhtevâyi rivâyâti İsrâîlî surehi A'râf der tefsîri Câmi'u'l-beyâni Taberî,* 13-20.

[64] Mûsevî, *Zemîneha ab'âd ve peyâmedhayi vurûdi İsrâîliyât der menâbi'i İslâmî,* 48-117.

[65] Abdullâhî, *İsrâîliyât der târihi teşeyyu' ez âğâz tâ 'asri İmâm Ca'fer es-Sâdık,* 24-29; Necefî, *Berresîyi İsrâîliyât der kısasi enbiyâ,* 43; Felâhî, *Berresîyi senedi ve muhtevâyi rivâyâti İsrâîlî surehi A'râf der tefsîri Câmi'u'l-beyâni Taberî,* 15-16; Mûsevî, *Zemîneha ab'âd ve peyâmedhayi vurûdi İsrâîliyât der menâbi'i İslâmî,* 48-80; Mansûr Zâde, *Berresîyi İsrâîliyât der tefsîri Menhecu's-sâdikîn,* 10.

[66] Abdullâhî, *İsrâîliyât der târihi teşeyyu' ez âğâz tâ 'asri İmâm Ca'fer es-Sâdık,* 36; Felâhî, *Berresîyi senedi ve muhtevâyi rivâyâti İsrâîlî surehi A'râf der tefsîri Câmi'u'l-beyâni Taberî,* 19; Mansûr Zâde, *Berresîyi İsrâîliyât der tefsîri Menhecu's-sâdikîn,* 10; Nâsirî, *İsrâîliyât der tefâsîri Kur'an (bâ tekîd ber Câmi'i'l-beyâni Taberî ve Mecma'u'l-beyâni Tabersî)",* 28-30; Ca'ferî, "İsrâîliyât der kitabhâyi tefsîr ve târîh", 48.

[67] Necefî, *Berresîyi İsrâîliyât der kısasi enbiyâ,* 38-45; Abdullâhî, *İsrâîliyât der târihi teşeyyu' ez âğâz tâ 'asri İmâm Ca'fer es-Sâdık,* 29-30; Mûsevî, *Zemîneha ab'âd ve peyâmedhayi vurûdi İsrâîliyât der menâbi'i İslâmî,* 93-100; Felâhî, *Berresîyi senedi ve muhtevâyi rivâyâti İsrâîlî surehi A'râf der tefsîri Câmi'u'l-beyâni Taberî,* 19.

[68] Necefî, *Berresîyi İsrâîliyât der kısasi enbiyâ,* 41-44; Abdullâhî, *İsrâîliyât der târihi teşeyyu' ez âğâz tâ 'asri İmâm Ca'fer es-Sâdık,* 41-44,51-55; Peyruzfer, *İsrâîliyât der tefâsîr,* 50-69;

duymamıştır. Ancak halifelerin hadislerin nakledilmesini yasaklamaları sebebiyle Şiî râviler İsrâîliyât'a başvurmuşlardır.[69]

4.1. Halifelerin Kıssacılara Müsamahakâr Davranmaları

İsrâîliyât üzerine yapılan Şiî çalışmalarda, İsrâîliyât'ın İslâm kültürüne geçmesinin en önemli nedenleri arasında halifelerin ve sultanların kıssacılara imkân vererek İsrâîliyât'ı yaymalarına vesile olmaları gösterilmektedir.[70] Muhammed Hadi Ma'rife bu konuda şöyle der: "Hz. Peygamber'in vefatından sonraki on yıl, efsanevi hikâyelerin ve İsrâîliyât'ın revaçta olduğu yıllardır."[71]

Şiî çalışmalarda genellikle Hz. Peygamber ve Hz. Ebû Bekir döneminde İsrâîliyât'ın İslâm kültürüne geçmesinin söz konusu olmadığı, Hz. Ömer'in de Ehl-i kitap'tan nakledilen bilgilerin yazılmasına karşı olduğu söylenmiştir. Ancak onun kıssacıları desteklemesi İsrâîliyât'ın yayılmasının en önemli nedenleri arasında sayılmıştır.[72] Hz. Ömer'in Ehl-i kitap âlimlerine destek verdiği, onları övdüğü ve birçok konuda onlara danıştığı[73] ve onları kendi hedefleri doğrultusunda kullandığı iddia edilmiştir.[74] Öyle ki Muhammed Ma'rife, Hz. Ömer döneminin İsrâîlî rivayetlerin İslâm kültürüne geçmesinin ilk basamağı olduğunu savunmuştur.[75]

Şiî âlimler, Hz. Ömer'in Temîm ed-Dârî ve Kâ'bu'l-Ahbâr ile münasebetlerine dayanarak Hz. Ömer'in İsrâîliyât'ın yayılmasına zemin hazırladığını savunmuşlardır.[76] Kıssa anlatımının Hz. Ömer döneminde başlamasını buna delil olarak zikretmişlerdir.[77] Zira onlara göre kıssacılık faaliyeti, Hz. Ömer döneminde başlamış ve daha sonra bir meslek haline gelmiştir. Şiî müellifler, Hz. Osman'ın (ö. 35/656) da kendi döneminde kıssacıları koruyup kolladığını, onlara mevki ve makam vererek onure ettiğini söylemişlerdir. Hatta Hz. Osman'ın Ebû Zer el-Gıfârî'yi sırf Kâ'bu'l-Ahbâr'a karşı

---

[69] Sedîke Rencber, "İsrâîliyât ez dîdegâhe 'Allame Askerî, zemîneha ve engîzehayi nufûz", *Mecellei Peyam,* Sayı 112, (2012), 110.

[70] Abdullâhî, *İsrâîliyât der târihi teşeyyu' ez âğâz tâ 'asri İmâm Ca'fer es-Sâdık,* 40-42; Necefî, *Berresîyi İsrâîliyât der kısasi enbiyâ,* 41-42; Felâhî, *Berresîyi senedi ve muhtevâyi rivâyâti İsrâîlî surehi A'râf der tefsîri Câmi'u'l-beyâni Taberî,* 20; Peyruzfer, *İsrâîliyât der tefâsîr,* 58-61; Nâsirî, *İsrâîliyât der tefâsîri Kur'an (bâ tekîd ber Câmi'i'l-beyâni Taberî ve Mecma'u'l-beyâni Tabersî)",* 49-50; Çehrî, *Berresiyi tesîri İsrâîliyât ber tefâsîri rivâîyi Şî'a,* 30-31; 'İsmet Fermehînî Ferâhânî, "Vucûde İsrâîliyât der berhî tefâsîr: Ka'bu'l-Ahbâr râvî mî şeved", *Ruşdi Âmuzeşi Kur'an,* sayı. 24, (2009,.) 30; Ca'ferî, "İsrâîliyât der kitabhâyi tefsîr ve târîh", 47; Âmine Ğiffârî, "Âşinâye ba Temîm ed-Dârî (çehreî Pedid âverendehi İsrâîliyât)", *Nâmehi Câmi'e*, sayı.63, (2009,), 60; Hamîd Muhammed Kâsımî, "*İsrâîliyât ve zemînehayi nufûzi ân be ferhengi İslâmî",* Beyyinât, sayı 24,(2018,), 98.

[71] Ma'rife, *et-Tefsîr ve'l-mufessîrûn fî sevbihi'l-keşîb,* 2/629.

[72] Murtazâ Askerî, *Me'âlimu'l-medreseteyn,* 2/57-58; Necefî, *Berresîyi İsrâîliyât der kısasi enbiyâ,* 45; Abdullâhî, *İsrâîliyât der târihi teşeyyu' ez âğâz tâ 'asri İmâm Ca'fer es-Sâdık,* 55-56; Mûsevî, *Zemîneha ab'âd ve peyâmedhayi vurûdi İsrâîliyât der menâbi'i İslâmî,* 65; Felâhî, *Berresîyi senedi ve muhtevâyi rivâyâti İsrâîlî surehi A'râf der tefsîri Câmi'u'l-beyâni Taberî,* 20; Ferâhânî, "Vucûde İsrâîliyât der berhî tefâsîr: Ka'bu'l-Ahbâr râvî mî şeved", 30; Ca'ferî, "İsrâîliyât der kitabhâyi tefsîr ve târîh"), 47; Giffârî, "Âşinâye ba Temîm ed-Dârî (Cehreî Pedîde âverendehi İsrâîliyât)" 60; Kâsimî, "İsrâîliyât ve zemînehayi nufûzi ân be ferhengi İslâmî", 98.

[73] Murtazâ Askerî, *Me'âlimu'l-medreseteyn,* 2/57-58; Abdullâhî, *İsrâîliyât der târihi teşeyyu' ez âğâz tâ 'asri İmâm Ca'fer es-Sâdık,* 55-56.

[74] Ma'rife, *et-Tefsîr ve'l-mufessîrûn fî sevbihi'l-keşîb,* 2/635.

[75] Ma'rife, *et-Tefsîr ve'l-mufessîrûn fî sevbihi'l-keşîb,* 2/628-631; Ma'rife, "İsrâîliyât*",* 3/227-228.

[76] Abdullâhî, *İsrâîliyât der târihi teşeyyu' ez âğâz tâ 'asri İmâm Ca'fer es-Sâdık,* 39; 55-56.

[77] Ma'rife, *et-Tefsîr ve'l-mufessîrûn fî sevbihi'l-keşîb,* 2/611; 629-635; Rivayetler için Bkz. Süyûtî, Cami'u'l-ehâdîs, (Beyrût, Dârü'l-'fikr, 1994), 3/49-50.

çıktığından dolayı Medine'den kovduğunu bildiren bir rivayet aktarmışlardır.[78] Bu rivayeti de yine Şîa'ya meyilli olan Mes'ûdî'den almışlardır.[79]

Emevî ve Abbâsî hükümdarlarının kıssacılara müsamahakâr davranmaları ve kendi dönemlerinde İsrâîlî rivayetleri yaymalarına katkı sağlamaları da Şiî çalışmalarda İsrâîliyât'ın İslâm kültürüne girmesinin bir nedeni olarak görülmüştür.[80] Bazıları ise râşid halifelerin ve sultanların, saltanatlarını pekiştirmek ve hak yol üzerinde olduklarını göstermek amacıyla kıssacıları kullandıklarını iddia etmişlerdir.[81] Bunlara göre: kıssacılar halifelerin isimlerinin veya onlar ile ilgili bilgilerin Tevrat'ta bulunduğunu söyleyerek onların hak yol üzerinde olduğunu bildirmekteydiler. İnsanlar da bu kıssacıları dinlediklerinde, onlardan etkilenmekte ve kıssacıların övdüğü saltanatın doğru olduğu kanaatine varmaktaydılar. Halifeler ve Emevî sultanları kıssacılar sayesinde insanları Ehl-i beyt'ten uzaklaştırmayı başarabilmiş ve onların sahih hadisleri Ehl-i beyt'ten öğrenmelerine mâni olmuşlardır. Bu nedenle Kâ'bu'l-Ahbâr ve Vehb b. Münebbih gibi kimselerden bile nakilde bulunan bazı muhakkik muhaddis ve müfessirler, Ehl-i beyt'ten hadis nakletmekten çekinmişlerdir. Öyle ki Ca'fer es-Sâdık'a yakın bir dönemde yaşamış olan Buhârî ondan bir rivayet bile nakletmemiştir.[82]

4.2. Halifelerin Hadis Yazımını Engellemeleri

Şiâ'da İsrâîliyât üzerine yapılan çalışmalarda öne çıkan ve üzerinde en çok durulan konuların başında, halifelerin hadis yazımını engellemesi iddiası gelmektedir.[83] Şiî âlimlere göre, İslâm halifeleri, daha Hz. Peygamber hayatta iken hadis yazımına engel olmaya çalışmışlardır. Bu engelleme Hz. Peygamber'in vefatının ardından da artarak devam etmiştir. Halifeler bununla kalmamış, Hz. Peygamber vefat ettikten sonra kendileri hakkında hadis uydurma girişiminde bulunmuş ve bu rivayetleri Hz. Peygamber'e isnad etmişlerdir. Halifelerin tutumu, hadis uydurmacılığının başlamasının ve İsrâîliyât'ın İslâm kültürüne geçmesinin de en önemli nedeni olmuştur.[84] Şiî çalışmalarda halifelerin hadis yazımına engel oldukları ısrarla vurgulanmış ve buna delil olarak da Ehl-i sünnet kaynaklarında da geçen bazı rivayetler gösterilmiştir.[85] Onlara

---

[78] Abdullâhî, *İsrâîliyât der târihi teşeyyu' ez âğâz tâ 'asri İmâm Ca'fer es-Sâdık,* 41; 56.

[79] Mes'ûdî, Murûcü'z-zeheb, 1/303-305.

[80] Murtazâ Askerî, *Me'âlimu'l-medreseteyn,* 2/57-61; Abdullâhî, *İsrâîliyât der târihi teşeyyu' ez âğâz tâ 'asri İmâm Ca'fer es-Sâdık,* 69-78; Necefî, *Berresîyi İsrâîliyât der kısasi enbiyâ,* 48; Felâhî, *Berresîyi senedi ve muhtevâyi rivâyâti İsrâîlî surehi A'râf der tefsîri Câmi'u'l-beyâni Taberî,* 21; Nâsirî, *İsrâîliyât der tefâsîri Kur'an (bâ tekîd ber Câmi'i'l-beyâni Taberî ve Mecma'u'l-beyâni Tabersî)",* 31-34; Kâsimî, "İsrâîliyât ve zemînehayi nufûzi ân be ferhengi İslâmî", 99-101.

[81] Ma'rife, *et-Tefsîr ve'l-mufessîrûn fî sevbihi'l-keşîb,* 2/635; Felâhî, *Berresîyi senedi ve muhtevâyi rivâyâti İsrâîlî surehi A'râf der tefsîri Câmi'u'l-beyâni Taberî,* 21.

[82] Nâsirî, *İsrâîliyât der tefâsîri Kur'an (bâ tekîd ber Câmi'i'l-beyâni Taberî ve Mecma'u'l-beyâni Tabersî),* 64-65; Mûsevî, *Zemîneha ab'âd ve peyâmedhayi vurûdi İsrâîliyât der menâbi'i İslâmî,* 259.

[83] Murtazâ Askerî, *Me'âlimu'l-medreseteyn,* 2/47-61; Felâhî, *Berresîyi senedi ve muhtevâyi rivâyâti İsrâîlî surehi A'râf der tefsîri Câmi'u'l-beyâni Taberî,* 19; Necefî, *Berresîyi İsrâîliyât der kısasi enbiyâ,* 45-46; Abdullâhî, *İsrâîliyât der târihi teşeyyu' ez âğâz tâ 'asri İmâm Ca'fer es-Sâdık,* 39; 43-44; 102; Peyruzfer, *İsrâîliyât der tefâsîr,* 50-57; Nâsirî, *İsrâîliyât der tefâsîri Kur'an (bâ tekîd ber Câmi'i'l-beyâni Taberî ve Mecma'u'l-beyâni Tabersî)",* 51-56; Mansûr Zâde, *Berresîyi İsrâîliyât der tefsîri Menhecu's-sâdikîn,* 12; Biydûn, *Ka'bu'l-Ahbâr ve devruhu fî tefsîri'l-Kur'an,* 74-76; Çehrî, *Berresiyi tesîri İsrâîliyât ber tefâsîri rivâîyi Şî'a,* 27-28; Ca'ferî, "İsrâîliyât der kitabhâyi tefsîr ve târîh", Sayı 14), 47-48; Giffârî, "Âşinâye ba Temîm ed-Dârî (çehreî Pedid âverendehi İsrâîliyât", 60.

[84] Çehrî, *Berresiyi tesîri İsrâîliyât ber tefâsîri rivâîyi Şî'a,* 128.

[85] Halifelerin hadis yazımına engel olmaları ile ilgili başvurdukları rivayetlerin başında Buhârî'de de geçen rivayet bulunmaktadır. Rivayete göre: "Hz. Peygamber: 'Bana bir kitap (kağıt kalem) getirin size dalalete düşmeyeceğiniz bir şey yazayım' dedi. Hz. Ömer: 'O hastalığının etkisinde: 'Bizde Allah'ın kitabı var o bize yeter' dedi. Bunun üzerine oradakiler tartışmaya başladılar. Sesler çoğalınca Hz.

göre, Hz. Ebû Bekir dönemiyle birlikte hadis yazımına getirilen engel, daha sonraları bir hükümet politikası haline getirilmiş ve bu durum Hz. Osman ve Muâviye ile devam etmiştir. Hadis yazımına getirilen engel, zamanla insanların İsrâîliyât'a yönelmelerine neden olmuştur.[86]

Konuyla ilgili rivayetler kapsamlı bir şekilde incelendiğinde hadis yazımını teşvik eden rivayetlerin yanında hadis yazımını yasaklayan rivayetlerin varlığı da görülmektedir. Ancak bu konudaki rivayetler, halifelerin ve sahâbenin hadis yazımına getirdikleri engellerin siyasî bir amaca yönelik olmadığını, hadis konusundaki titizliklerinden ve Hz. Peygamber'e yalan hadis isnad edilmesine karşı takındıkları hassasiyetten neşet ettiğini göstermektedir.[87] Şiî âlimler, Hz. Ebû Bekir döneminde vuku bulan şu olayı onun hadis yazımına mâni olduğuna delil olarak göstermişlerdir: "Siz Hz. Peygamber'den nakilde bulunduğunuz hadisler hakkında ihtilafa düşüyorsunuz. Sizden sonra gelecek olanlar sizden daha çok ihtilafa düşecektir. Hz. Peygamber'den nakilde bulunmayın. Kim bu konuda size bir şey sorarsa, aramızda Kur'ân-ı Kerîm yeterlidir deyin! Kur'ân-ı Kerîm'in helal saydıklarını helal, haram saydıklarını da haram olarak bilin."[88] Onların ileri sürdükleri bir diğer delil de yine Hz. Aişe'den gelen şu rivayettir: "Babam Hz. Peygamber'den 500 civarında hadis nakletmişti. Babamın gece yatağında dönüp durduğunu görünce endişelendim ve ona 'Senin bir rahatsızlığın mı var? Ya da sen bir şey mi duydun?' diye sordum. Babam sabahladığında 'Kızım yanındaki hadisleri getir.' dedi. Ben onları ona getirdim. Ardından ateş istedi ve onları yaktı. Ben ona 'Niye onları yaktın?' diye sorduğumda bana 'Bir kişiden aktardığım hadis, onun bana naklettiği gibi olmayabilir. Ben öldükten sonra da böyle bir hadisin bende kalmasından korkuyorum" dedi."[89]

Bazı Şiî çalışmalarda Zehebî'den (ö. 748/1348) nakledilen bu iki rivayetten hareketle Hz. Ebû Bekir'in hadislerin yazılmasını engellediği sonucuna varılmıştır.[90]Halbuki

---

Peygamber: 'Yanımdan kalkın! Benim yanımda tartışılmaz' dedi. İbn Abbas Hz. Peygamber ile hadis yazdırması arasına giren tartışma büyük bir musibettir.' dedi." (Bkz. Askalânî, Ebü'l-Berekât İzzüddîn Ahmed b. İbrâhîm b. Nasrillâh el-Kinânî el-Mısrî, *Fethu'l-Bârî,* Kitâbu'l-'İlm, 114, (Riyad, Darü's-Selâm, 2000. (1/ 275); İbn Hâcer Abdullah b. Amr b. el-Âs'ın çok hadis aktardığını bildiren hadisi şerh ederken şöyle bir rivayet aktarmıştır: "Abdullah b. Amr b. el-Âs, Resulüllah'tan işittiği tüm hadisleri yazdığını ancak bazı Sahâbilerin ona: "Sen, Resulüllah'tan işittiğin her şeyi yazıyorsun. Hâlbuki, Resulüllah bir insan olması hasebiyle bazen kızgınlık, bazen de neşeli hâllerde iken konuşur." diye uyarıda bulunduklarını kendisinin de bu durumu Hz. Peygambere bildirdiğini ve Hz. Peygamber'in ağzına işaret ederek: 'Yazmaya devam et! Çünkü, nefsimi elinde bulunduran Allah'a yemin ederim ki buradan haktan başka bir şey çıkmaz." dedi. (Bkz Askalânî, *Fethu'l-Bârî şerhu Câmiu's-sahîh*, 1/274).

[86] Murtazâ Askerî, *Me'âlimu'l-medreseteyn,* 2/50-58; Necefî, *Berresîyi İsrâîliyât der kısasi enbiyâ,* 45-46; Abdullâhî, *İsrâîliyât der târihi teşeyyu' ez âğâz tâ 'asri İmâm Ca'fer es-Sâdık,* 39; 43-44; 102; Şîa'da hadis yazımına getirilen engeller ve nedenleriyle ilgili ayrıntılı bilgi için (Bkz. Seyyid Ali eş-Şehristânî, *Men'u tedvîni'l-hadîs,* (Kum, Müessesetu'r-Râfid, 1958), 21-97.

[87] Bu konuda nakledilen rivayetler ve değerlendirilmeleri için (Bkz. Ebû Bekir Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Bağdâdî, *Takyîdu'l-'ilm,* Abdulğaffâr Ali (Thk.), (Kâhire, Dârü'l-İstikâme, 2008), 17-147; Süyûtî, *Cami'u'l-ehâdîs,* 3/50-51; Alî b. Hüsâmiddîn b. Abdilmelik b. Kadîhân el-Müttakī el-Hindî, *Kenzu'l-'ummâl,* (Beyrût, Mussesetu'r-risâle, 1985), 10/286-298; Ebü'l-Hasan Nûrüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân el-Heysemî, Mecma'u-z-zevâid ve menbe'u'l-fevâid, Muhammed Abdulkadir Ahmed 'Ata, Beyrût, Dârü'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2001), 1/190-201; Ahmet Yücel (Thk.), Hadislerin Yazılmasıyla İlgili Rivayetlerin Tenkit ve Değerlendirilmesi, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Sayı 16-17), 91-118.

[88] Zehebî, *Tezkiretu'l-huffâz* (Beyrût, Dârü'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Bty.), 1/2-3.

[89] Zehebî, *Tezkiretu'l-huffâz,* 1/5.

[90] Murtazâ Askerî, *Me'âlimu'l-medreseteyn,* 2/50; Abdullâhî, *İsrâîliyât der târihi teşeyyu' ez âğâz tâ 'asri İmâm Ca'fer es-Sâdık,* 43; Nâsirî, *İsrâîliyât der tefâsîri Kur'an (bâ tekîd ber Câmi'i'l-beyâni Taberî ve Mecma'u'l-beyâni Tabersî)",* 54-55.

Zehebî, ilk rivayetin Mürsel olduğunu söylemiş ve başka nakiller de yaparak bu rivayetin Hz. Ebû Bekir'in hadis konusunda titizliğine delalet ettiğini söylemiştir. Ayrıca ikinci rivayetin sonunda ise açıkça bu rivayetin sahih olmadığını söylemiştir.[91] Bu rivayeti diğer vecihleriyle değerlendiren Alî b. Hüsâmeddîn el-Hindî (ö. 975/1568) de İbn Kesîr'e istinaden, bu rivayetin garip olduğunu ve senette bulunan Ali b. Salih'in de meçhul bir râvi olduğunu söylemiştir.[92] Aktardıklarımız, bazı Şiî araştırmacıların iddialarını desteklemek için başvurdukları rivayetlerin zayıf olduğuna bakmadan veya kasıtlı olarak sadece kendi düşüncelerine uygun buldukları rivayetleri aktardıklarını ortaya koymaktadır.

Çoğu Şiî çalışmalarda hadis yazımını engelleyenlerin başında Hz. Ömer'in geldiği söylenmiştir. Hz. Ömer döneminde hadis yazımına getirilen engelin bir politika haline getirildiği belirtilmiş ve Hz. Ömer'in hadis yazımını yasakladığıyla ilgili rivayetlerden hareketle onun İsrâîliyât'ın yayılmasına zemin hazırladığı gibi bir sonuç çıkarılmıştır.[93] Bazı çalışmalarda Hz. Ömer'in hadislerin yazımını yasakladığı gibi hadislerin aktarımını da yasakladığı vurgulanmıştır.[94] Bu çalışmalarda öne çıkan rivayetlerin başında şunlar gelmektedir: "Kuraze b. Ka'b, Hz. Ömer bizi Irak'a göndermek istediğinde bize biraz eşlik ettikten sonra: 'Size niye eşlik ettim biliyor musunuz?' diye sordu. Oradakiler de 'Evet! Siz hürmeten bizimle geldiniz.' diye cevap verdiler. Hz. Ömer de onlara 'Doğrudur. Bununla beraber siz bir köye uğradığınızda ve oradakilerin arı kovanı gibi Kur'ân-ı Kerîm ile meşgul olduklarını gördüğünüzde, onları hadisler ile meşgul etmek suretiyle Kur'ân-ı Kerîm'den alıkoymayın. Onlara, sadece Kur'ân-ı Kerîm okuyun ve Hz. Peygamber'den az rivayet aktarın. Bu konuda sevaplarınıza ortağım dedi."[95] Yine İbn Ömer'den (ö. 73/692) nakledilen bir rivayete göre, Hz. Ömer, hadisleri yazmak istedi. Ancak bir aylık istihâreden sonra "Sizden önceki bazı kavimler de kitaplar yazdılar ve bu kitaplara yönelerek Allah'ın kitabını bıraktılar." dedi.[96]

Şiî âlimlerce konu hakkında öne sürülen bir başka rivayet de[97] İbn Sa'd'ın *Tabakât* adlı eserinde mürsel olarak Kâsım b. Muhammed'in Hz. Ömer dönemiyle ilgili senet zikretmeden naklettiği bir rivayettir. Rivayete göre Hz. Ömer, hadislerin çoğalması nedeniyle herkesten ellerinde bulunan hadisleri getirmesini istemiştir. Daha sonra kendisine getirilen malzemelerin yakılmasını emretmiş ve bunların Ehl-i kitab'ın ikincil kitapları gibi olduğunu söylemiştir.[98] Oysaki İbn Sa'd'ın *Tabakât*'ında geçen bu rivayet, Hz. Ömer dönemini görmemiş bir kişi olan Kâsım b. Muhammed'e dayandırılmıştır ki İbn Sa'd, bu kişiyi Medine ehlinin ikinci tabakasındakilerin arasında yani sahâbenin çoğunu görmemiş olanların arasında saymıştır. Şiî âlimlerin aktardıkları bir diğer rivayet ise İbn Ömer'den (ö. 73/692) nakledilmiştir.[99] Rivayete göre Hz. Ömer, İbn Mes'ûd, Ebü'd-Derdâ (ö. 32/652 [?]) ve Ebû Mes'ûd el-Ensârî (ö. 42/662 [?])'yi

[91] Zehebî, Tezkiretu'l-huffâz, 1/3-5.
[92] Hindî, *Kenzu'l-'ummâl,* 10/285.
[93] Murtazâ Askerî, *Me'âlimu'l-medreseteyn,* 2/57; Abdullâhî, *İsrâîliyât der târihi teşeyyu' ez âğâz tâ 'asri İmâm Ca'fer es-Sâdık,* 39; 55-56; Necefî, *Berresîyi İsrâîliyât der kısasi enbiyâ,* 45-46; Felâhî, *Berresîyi senedi ve muhtevâyi rivâyâti İsrâîlî surehi A'râf der tefsîri Câmi'u'l-beyâni Taberî,* 20.
[94] Murtazâ Askerî, *Me'âlimu'l-medreseteyn,* 2/50-53; Abdullâhî, *İsrâîliyât der târihi teşeyyu' ez âğâz tâ 'asri İmâm Ca'fer es-Sâdık,* 43-44.
[95] Zehebî, *Tezkiretu'l-huffâz,* 1/7.
[96] Hatib el-Bağdâdî, *Takyîdu'l-'ilm,* 50.
[97] Murtazâ Askerî, *Me'âlimu'l-medreseteyn,* 2/50.
[98] İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî, *et-Tabakât,* (Beyrût, Dâru Sadr, 1968), 7/187.
[99] Murtazâ Askerî, *Me'âlimu'l-medreseteyn,* 2/52.

hapsetmiş ve onlara: "Siz Hz. Peygamber'den çok nakilde bulunuyorsunuz." demiştir.[100] Nakledilen[101] bir başka rivayet ise şudur: "Hz. Ömer, ölmeden önce Hz. Peygamber'in bütün ashâbına haber yolladı ve onları topladı. Abdulah b. Huzâfe, Ebü'd-Derdâ ve Ebû Zer el-Gıfârî'ye 'Hz. Peygamber hakkında her yere yaydığınız bu rivayetler de neyin nesi?' diye sordu. Onlar da 'Sen bizi bundan alıkoymak mı istiyorsun' dediler. Hz. Ömer 'Hayır! Benim yanımda kalın. Allah'a yemin ederim ki hayır! Ben yaşadığım sürece benim yanımdan ayrılmayacaksınız. Biz sizden neyi alıp neyi almayacağımızı biliriz.' dedi. Onlar, Hz. Ömer ölünceye kadar onun yanından ayrılmadılar."[102] Bu iki rivayeti değerlendiren Kandehlevî (ö. 1348/1965) her iki rivayetin de senedinde kopukluk olduğunu, zira rivayeti nakleden Muhammed b. İbrâhim'in Hz. Ömer döneminin bitimine üç yıl kala yani hicrî 20. yılda dünyaya geldiğini söylemiştir.[103] Aynı şekilde el-Heysemî (ö. 807/1405)'de Hz. Ömer'in bazı sahâbileri hapsettiğiyle ilgili rivayetin sahih olmadığını söylemiştir.[104] Delil olarak kullandıkları başka bir rivayet Ebû Seleme'ye dayandırılan şu rivayettir: "Ebû Hüreyre'ye Hz. Ömer döneminde de böyle hadis aktarır mıydınız?' diye sordum. O da: 'Şayet Hz. Ömer döneminde de böyle hadis aktarsaydım beni kırbacıyla döverdi' dedi."[105]

Sünnî âlimlerin bu rivayetlere yaklaşımı oldukça farklıdır. Zira *Tezkiretu'l-huffâz* adlı eserinde bu konuyla alakalı rivayetleri nakleden Zehebî, bunların Hz. Ömer'in hadis konusundaki titizliğini ortaya koyduğunu ve onun Kur'ân-ı Kerîm'in ezberlenmesine yönelik çabasını gösterdiğini söylemiştir.[106] Aynı şekilde Alî b. Hüsâmeddîn el-Hindî, Ebû Seleme'nin naklettiği rivayeti[107] Kur'ân-ı Kerîm'in faziletleri babında zikrederek Hz. Ömer'in Kur'ân-ı Kerîm karşısındaki titizliğine vurgu yapmıştır.[108] Rivayetler, tümüyle incelendiğinde Hz. Ömer'in hadis yazımı ve aktarımıyla ilgili endişesinin yanlış hadis rivayeti konusunda olduğu görülecektir.[109] Şiî araştırmacıların Hz. Ömer'in bu çabasını manipüle edip kendi görüşleri doğrultusunda yorumlamaya çalışmaları ve bu rivayetlere dayanarak onu hadis yazımını engellemiş biri olarak göstermeleri ilmî ahlaka da uymamaktadır. Onların mezhebî kaygılar nedeniyle bu rivayetlerden sadece kendi görüşlerine yarayabileceklerle yetindikleri ve olayı başka bir mecraya çekmeye çalıştıkları görülmektedir.

Şiî âlimler Hz. Ömer döneminde olduğu gibi Hz. Osman döneminde de hadis yazımına engeller konulduğunu ve bu engellemelerin İsrâîlî rivayetlerin çoğalmasını tetiklediğini söylemektedirler.[110] Buna delil olarak aktardıkları rivayete göre Hz. Osman minbere çıkmış ve şöyle demiştir: "Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer döneminde işitilmemiş bir hadisi rivayet etmek kimseye helal değildir. Zira beni hadis rivâyetinden alıkoyan tek şey benim sahâbe arasında ondan en çok anlayan kişi olmamdır. Ancak ben Hz. Peygamber'in: 'Kim söylemediğim bir şeyi bana isnad ederse cehennemdeki yerini

[100] Zehebî, *Tezkiretu'l-huffâz,* 1/7.
[101] Murtazâ Askerî, *Me'âlimu'l-medreseteyn,* 2/52.
[102] Hindî, *Kenzu'l-'ummâl,* 10/292-293.
[103] Muhammed Yûsuf el-Kandehlevî, *Hayatu's-sahâbe,* (Beyrût, Müessesetu'r-Risâle, 1999), 4/321.
[104] Heysemî, Mecma'u-z-zevâid ve menbe'u'l-fevâid), 1/200.
[105] Zehebî, *Tezkiretu'l-huffâz,* 1/7.
[106] Zehebî, *Tezkiretu'l-huffâz,* 1/6-8.
[107] Zehebî, *Tezkiretu'l-huffâz,* 1/7.
[108] Hindî, *Kenzu'l-'ummâl,* 2/284.
[109] Rivayetler için Bkz. Süyûtî, *Cami'u'l-ehâdîs,* 3/50-51; Hindî, *Kenzu'l-'ummâl,* 10/286-298.
[110] Abdullâhî, *İsrâîliyât der târihi teşeyyu' ez âğâz tâ 'asri İmâm Ca'fer es-Sâdık,* 44; Murtazâ Askerî, *Me'âlimu'l-medreseteyn,* 2/53,57.; Necefî, *Berresîyi İsrâîliyât der kısasi enbiyâ,* 45-46.

hazırlasın.' dediğini duydum."[111] Rivayetin son cümlesinde, Hz. Osman'ın da Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'de görülen kaygıdan dolayı hadis yazımına karşı çıktığını açık bir şekilde ortaya koymasına rağmen Şiî eserlerde bu rivayetin Hz. Osman'ın aleyhinde kullanılması doğru değildir.

Şiî çalışmalarda Muâviye ve Emevî iktidarının da hadis yazımını engellediği ve bunun İsrâîlî rivayetlerin İslâm kültürüne girmesinde etkili olduğu savunulmuştur.[112] Öyle ki Muâviye'nin de kendi döneminde kendinden önceki halifeler gibi hadis yazımını engellediği,[113] onun hadis yazımını engellemesinin altında ise siyasî nedenlerin bulunduğu, zira o bir taraftan hadis yazımını ve aktarımını engellerken diğer taraftan Hz. Ali ve Hz. Osman aleyhinde hadis uyduranlara hediyeler vererek onları buna teşvik ettiği iddia edilmiştir.[114] Bu konuda nakledilen rivayetlerin başında Recâ b. Ebû Seleme'den nakledilen rivayet gelmektedir. Rivayete göre Muâviye şöyle demiştir: "Ömer dönemindeki hadislere sarılın. Zira O, insanları Hz. Peygamber'den hadis nakletme konusunda korkutmuştu."[115] Hâlbuki Zehebî'nin de naklettiği bu rivayet[116] açık bir şekilde Hz. Muâviye'nin de selefleri gibi hadis yazımındaki titizliğini göstermekten öteye geçmemekte ve onun bu konuda seleflerine uyduğunu göstermektedir.

4.3. Selef Âlimlerinin Ehl-i kitap'tan Gelen Rivayetlere Aracı Olmaları

Şiî âlimler, sahâbe ve tâbiînin Ehl-i kitap'tan Müslüman olanlardan aldıkları rivayetleri Müslümanlara aktarmalarını İsrâîliyât'ın yayılmasının diğer önemli bir nedeni olarak göstermişlerdir.[117] Hatta bazı araştırmalara göre, kimi sahâbilerin sırf şöhret uğruna ve insanların ilgilerini üzerlerine çekmek için İsrâîlî rivayetleri naklettiği iddia edilmiştir.[118] Mesela Ma'rife, Ebû Hüreyre'nin Kâ'bu'l-Ahbâr'dan aldığı rivayetleri Hz. Peygamber'den almış gibi gösterdiğini iddia etmiştir.[119] Ma'rife ayrıca "ashabdan Abdullah b. Amr b. el-Âs, Abdullah b. Ömer ve Ebû Hüreyre gibi ilimde geçmişi olmayan ve ilimde yetersiz olan sahâbilerin Ehl-i kitap'tan Müslüman olanlara başvurduklarını söylemiştir.[120]

Şiî âlimlerce İsrâîliyât konusunda yapılan çalışmalarda, sahâbe ve tâbiîn arasında İsrâîliyât'ın yayılmasında etkili olanlar arasında[121] Abdullah b. Selâm (ö. 43/663-64), Kâ'bu'l-Ahbâr, Vehb b. Münebbih, Temîm ed-Dârî (ö. 40/661), Ebû Hüreyre,[122]

---

[111] İbn 'Asâkir, Ebü'l-Kâsım Alî b. el-Hasan b. Hibetillâh b. Abdillâh b. Hüseyn ed-Dımaşkî eş-Şâfiî, *Târîhu medineti Dımaşk,* 'Amr b. Ğurâme el-'Umerî (Thk.), (Beyrût, Dârü'l-Fikr, 1995), 39/180.
[112] Murtazâ Askerî, *Me'âlimu'l-medreseteyn,* 2/55-62; Peyruzfer, *İsrâîliyât der tefâsîr,* 56.
[113] Murtazâ Askerî, *Me'âlimu'l-medreseteyn,* 2/55.
[114] Peyruzfer, *İsrâîliyât der tefâsîr,* 56-58.
[115] Zehebî *Tezkiretu'l-huffâz,* 1/7.
[116] Zehebî, *Tezkiretu'l-huffâz,* 1/7.
[117] Murtazâ Askerî, *Me'âlimu'l-medreseteyn,* 2/59; Ca'ferî, "İsrâîliyât der kitabhâyi tefsîr ve târîh", 60.
[118] Ca'ferî, "İsrâîliyât der kitabhâyi tefsîr ve târîh", Sayı 14), 49.
[119] Ma'rife, *et-Tefsîr ve'l-mufessîrûn fî sevbihi'l-keşîb,* 2/622.
[120] Ma'rife, *et-Tefsîr ve'l-mufessîrûn fî sevbihi'l-keşîb,* 2/633.
[121] Not: Yukarıda isimleri geçen sahabe ve tabiun isimleri Şîa'ya göre İsrâîlî rivayetlerin aktarılmasındaki etkilerine göre zikredilmiştir.
[122] Abdullâhî, *İsrâîliyât der târihi teşeyyu' ez âğâz tâ 'asri İmâm Ca'fer es-Sâdık,* 45-50; Felâhî, *Berresîyi senedi ve muhtevâyi rivâyâti İsrâîlî surehi A'râf der tefsîri Câmi'u'l-beyâni Taberî,* 24-27; Nâsirî, *İsrâîliyât der tefâsîri Kur'an (bâ tekîd ber Câmi'i'l-beyâni Taberî ve Mecma'u'l-beyâni Tabersî)",* 76-97.

Abdulmelik b. Cüreyc, (ö. 150/767), Abdullah b. Amr b. el-Âs,[123] Muhammed b. Kâ'b b. Süleym el-Kurazî (ö. 108/726 [?]), Mukâtil b. Süleyman, Muhammed b. İshâk, (ö. 151/768)[124] Hz. Ömer, Abdullah b. Ömer (ö. 73/692) ve Mücâhid gibi isimler sayılmıştır.[125] Bu çalışmalarda, İsrâîlî rivayetlerin yayılmasında etkili olan veya en çok İsrâîlî rivayet aktarmakla meşhur olmuş sahâbe ve tâbiîn arasında İbn Abbas'a yer verilmez. Zira onlara göre İbn Abbas ile ilgili nakledilen rivayetler Ehl-i beyt'i yıpratmak maksadıyla uydurulmuş[126] ve Hz. Ömer döneminden başlayarak İsrâîlî rivayetlerin yayılmasında Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Amr b. el-Âs ve Ebû Hüreyre gibi sahâbiler etkili olmuştur.[127] Bu çalışmalara göre Ehl-i sünnet âlimleri İsrâîlî rivayetleri Hz. Peygamber'den aktarılmış gibi göstererek İsrâîliyât'ın yayılmasına neden olmuşlardır. Ayrıca Ehl-i sünnette rivayetlerin eleştirilmesi râvileri eleştirmekle eşdeğer görülmesi, sahâbeden gelen rivayetlerin tenkid edilmeden aktarılmasına ve İsrâîlî rivayetlerin İslâm kültürüne girmesine yol açmıştır.[128]

5. Hz. Peygamber ve Ehl-i Beyt'in İsrâîliyât'a Karşı Tutumları

Şîa'ya göre, Hz. Peygamber ve imamlar, İsrâîliyât'ı yayanlara şiddetle karşı çıkmış ve bu rivayetleri eleştirmişlerdir. İmamlara tabi olan sahâbe ve tâbiîn de İsrâîliyât'a karşı menfi bir tutum içinde olmuşlardır. Örneğin Hz. Ali'nin öğrencileri İbn Abbas, İbn Mes'ûd, Ebû Zer el-Gıfârî,[129] Huzeyfe el-Yemânî, Sâlim b. Ebî Hafsa ve Hüseyn b. Hasan Aşkâr gibi sahâbe ve tâbiîn âlimleri İsrâîliyât'a karşı sert bir tavır takınmışlardır.[130] Şiî çalışmalarda, Hz. Peygamber'in bu konuda sergilediği tutuma örnek olarak Sünnî kaynaklarda da geçen[131] ve Hz. Ömer'in Ehl-i kitap âlimlerinden temin ettiği kitabı Hz. Peygamber'e okuması üzerine Hz. Peygamber'in ona şiddetli tepki gösterdiğini belirten rivayet gelmektedir.[132] Aynı şekilde Hz. Ali'nin bu konudaki tavrını yine Sünnî kaynaklarda da geçen rivayetler ile ortaya koymuşlardır.[133]

---

[123] Bîdgulî, *Pijuheşi der bâbi İsrâîliyât der tefâsîri Kur'ân,* 151-187; Ma'rife, *et-Tefsîr ve'l-mufessîrûn fî sevbihi'l-keşîb,* 2/608-627; Mûsevî, *Zemîneha ab'âd ve peyâmedhayi vurûdi İsrâîliyât der menâbi'i İslâmî,* 13-61.

[124] Mansûr Zâde, *Berresîyi İsrâîliyât der tefsîri Menhecu's-sâdikîn,* 13-21.

[125] Bîdgulî, *Pijuheşi der bâbi İsrâîliyât der tefâsîri Kur'ân,* 151-187; Abdullâhî, *İsrâîliyât der târihi teşeyyu' ez âğâz tâ 'asri İmâm Ca'fer es-Sâdık,* 52-97; Necefî, *Berresîyi İsrâîliyât der kısasi enbiyâ,* 52-54; Felâhî, *Berresîyi senedi ve muhtevâyi rivâyâti İsrâîlî surehi A'râf der tefsîri Câmi'u'l-beyâni Taberî,* 24-40.

[126] Ma'rife, *et-Tefsîr ve'l-mufessîrûn fî sevbihi'l-keşîb,* 2/608; 1/219-233; Ma'rife, "İsrâîliyât*",* 3/227-228.; Celâliyân, *Tarîhe Tefsîre Kur'ân,* 123-125; Peyruzfer, *İsrâîliyât der tefâsîr,* 26-32.

[127] Ma'rife, *et-Tefsîr ve'l-mufessîrûn fî sevbihi'l-keşîb,* 2/633-636.

[128] Necefî, *Berresîyi İsrâîliyât der kısasi enbiyâ,* 52-49; Felâhî, *Berresîyi senedi ve muhtevâyi rivâyâti İsrâîlî surehi A'râf der tefsîri Câmi'u'l-beyâni Taberî,* 24.

[129] Bîdgulî, *Pijuheşi der bâbi İsrâîliyât der tefâsîri Kur'ân,* 236-243; Necefî, *Berresîyi İsrâîliyât der kısasi enbiyâ,* 55-60.

[130] Abdullâhî, *İsrâîliyât der târihi teşeyyu' ez âğâz tâ 'asri İmâm Ca'fer es-Sâdık,* 74-82; 97-115.

[131] Rivayetin farklı varyantları bulunmaktadır. Müsned'de geçen rivayet şöyledir: "Hz. Ömer Ehl-i kitap alimlerinden elde ettiği bir kitap ile Hz. Peygamber'in yanına geldi ve Hz. Peygamber'e kitabı okumaya başladı. Hz. Peygamber buna sinirlendi ve: "Bunlara dalıp hayran mı kaldınız? Ey Hattabın oğlu! Nefisimi elinde bulunduran Allah'a yemin ederim ki ben size beyaz ve pak bir vahiy ile geldim. Onlara (Ehl-i kitab'a) bir şey sormayın! Zira ya size doğru bir şey söylerde yalanlarsınız ya da yalan bir şey söyler de inanırsınız. Yine nefisimi elinde tutan Allah'a yemin ederim ki Hz. Mûsâ hayatta olsaydı bana tabi olmaktan başka bir çaresi yoktu." (Bkz. İbn Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, *el-Müsned*, Muhammed Abdulkadir 'Atâ (Thk.), (Beyrût, Dârü'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2008), 6/279; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, (Beyrût, Muessesetu'r-Reyyân, 2014), 2/1180.

[132] Peyruzfer, *İsrâîliyât der tefâsîr,* 86.

[133] Peyruzfer, *İsrâîliyât der tefâsîr,* 87.

Rivayetlere göre Hz. Ali, İsrâîliyât'ı yaymakla meşhur kıssacılardan rahatsız olmuş ve camiye girmelerine mâni olmuştur. Aynı şekilde Hz. Davûd ile ilgili uydurma bir hikâyeyi anlatan kişilere kazf cezasını uygulayacağını ve bu cezanın da peygamberlere iftira cezası olarak 160 değnek olacağını söylemiştir.[134] Bu çalışmalarda, Ehl-i beyt âlimleri ve imamlarının İsrâîlî rivayetlere karşı olmalarının Şîa'da İsrâîlî rivayetlerin azalmasını sağladığı, Şiî râvilerin de Ehl-i beyt imamlarının irşad ve yönlendirmesiyle bu tür rivayetlerden uzak kalabildikleri belirtilmiştir.[135] Ancak kıssacılar ile ilgili yapılan çalışmalara bakıldığında, Hz. Peygamber ve Ehl-i beyt dışındaki birçok sahâbi, tâbiîn ve İslâm âliminin de bu konuda çok duyarlı oldukları görülecektir.[136]

İsrâîlî rivayetlerin Şiî tefsirlerde az olmasının en önemli nedenleri arasında Ehl-i sünnet tarafından makbul sayılan kimi Ehl-i kitap âlimlerinin Şiîler tarafından makbul sayılmaması da gösterilebilir. Nitekim bazılarınca Kâ'bu'l-Ahbâr'ın iman etmemiş olduğuna inanılmakta,[137] Müslüman olmuş Ehl-i kitap alimleri zındıklık[138] ve İslam düşmanlığı[139] ile suçlanmaktadır. Oysaki Şiî müfessirlerin de kimi yerlerde Ehl-i kitap âlimlerinden nakillerde bulundukları görülmektedir. Örneğin Tûsî, Tabersî ve Ebü'l-Futûh er-Râzî, birçok yerde Kâ'bu'l-Ahbâr ve Vehb b. Münebbih'ten nakilde bulunmaktadır.[140]

6. İsrâîliyât'ın Tasnifi

Ehl-i sünnet âlimlerinin İbn Teymiyye'yle birlikte İsrâîliyât'ı kısımlara ayırmaya başladıkları görülmektedir. İbn Teymiyye el-*Mukaddime fî usûli't-tefsîr* adlı eserinde İsrâîliyât başlığında şöyle demektedir: "İsrâîliyât üç kısma ayrılmaktadır:

a- Elimizdeki bilgilere dayanarak doğru olduğunu bildiklerimiz,

b- Elimizdeki bilgilere dayanarak yalan olduğunu bildiklerimiz,

c- Ne birinci ne de ikinci kabilden olanlar, yani meskûtu anh olarak kabul ettiklerimiz ki 'İsrâiloğulları'ndan rivayet edin bunda sakınca yoktur' hadisi mucibince bunları ne doğrular ne de yalanlarız. Bu rivayetleri aktarmak caizdir. Bunlar, dine bir faydası olmayan rivayetlerdir. İsrâîliyât konusunda Ehl-i kitap'tan gelen rivayetler muhtelif olduğundan, müfessirlerin anlatımı da muhtelif olmuştur. Kur'ân-ı Kerîm'de Ashab-ı kehf ile ilgili ayette[141] ihtilaf konusu olan şeylerde Mushaftaki bilgiler ile yetinilmesi gerektiği, faydasız ayrıntılardan kaçınılması ve böyle şeylerde Ehl-i kitap ile

---

[134] Fahreddin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb,* (Beyrût, Dârü'l-Fikr, 2005), 9/5643.
[135] Seyyid Ca'fer Sadıkî-Mecîd Me'ârif, "Redpayeyi İsrâîliyât der rivâyâti Mehdevî", 26.
[136] İbnü'l-Cevzî Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî, *Kitâbu'l-kussâs ve'l-muzekkirîn,* (Beyrût, el-Mektebetu'l-İslâmî, 1983), 82-97; 343-359.
[137] Ca'ferî, "İsrâîliyât der kitabhâyi tefsîr ve târîh", 53.
[138] Peyruzfer, *İsrâîliyât der tefâsîr,* 224.
[139] Muhammed Hâdî, Ma'rife, et-Tefsîr ve'l-mufessîrûn fî sevbihî el-keşîb, 2/595,628; Felâhî, *Berresîyi senedi ve muhtevâyi rivâyâti İsrâîlî surehi A'râf der tefsîri Câmi'u'l-beyâni Taberî,* 19.
[140] Tûsî, Ka'bu'l-Ahbâr ve Vehb b. Münebbih'ten birçok yerde nakilde bulunmuştur. (Vehb b. Münebbih için Bkz. Ebû Ca'fer Muhammed b. Hasan et-Tûsî, *et-Tibyân fî tefsîr'l-Kur'ân*, (Beyrût, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, Bty), 2/288, 290, 292, 294, 300, 320; 3/382; 4/381; 5/105; 6/ 32; 7/114, 117, 183), 8/87, 91, 95, 552; (Ka'bu'l-Ahbâr için Bkz. Tûsî, *Tibyâ*n), 1/368; 2/21; 4/75, 500; 5/30, 430; 7/437; 8/430, 518, 575.); (Ka'bu'l-Ahbâr için Bkz. Râzî, Ebü'l-Futûh, Hüseyin b. Ali, *Ravdu'l-cinân ve rûhu'l-cenân,* (Meşhed, Bunyâdi pejuheşhayi İslâmî, 1987), 1/101, 156, 198, 199, 249; 2/234; 3/29; 4/349; 5/14, 387; 7/210, 223, 241,; 8/271, 277, 331, 351, 376, 393, 433…).
[141] *"…De ki: Onların sayılarını Rabbim daha iyi bilir. Onlar hakkında bilgisi olan çok azdır. Öyle ise Ashâb-ı Kehf hakkında, delillerin açık olması haricinde bir münakaşaya girişme ve onlar hakkında (ileri geri konuşan) kimselerin hiçbirinden malumat isteme"* Kehf, 18/22.

tartışmaya girilmemesi gerektiği belirtilmiştir."[142] Bu nedenle ayetler, anlaşılmalarına fayda vermeyen İsrâîlî rivayetler ve kesin olmayan bilgilerle tefsir edilmemelidir.

Müteahhirûn döneminde İsrâîliyât'a karşı sert tavrıyla bilinen İbn Kesîr'in de İbn Teymiyye'nin taksimatına benzer bir taksimat yaptığı görülmektedir. Onun taksimatı ise şu şekildedir.[143]

a- İslâm'da bir benzeri bulunan rivayetler (şeriatta var olanlar bize yeterli olup bunların dışındakilerine ihtiyacımız yoktur.)

b- İslâm'a aykırı olan rivayetler (bunlar reddedilir. Bunlar, ancak eleştirilmek için zikredilebilir.)

c- İslam'da ne sahih ne de yalan olduklarına delalet eden bir delilin bulunmadığı rivayetler (ibret alınması için aktarılabilir.)

İbn Kesîr, İsrâîliyât'ı delil sunmak amacıyla değil, süs olarak veya mübhem bırakılan ve özlü bir şekilde ifade edilen yerleri tafsil etmek için kullandığını söylemiştir. İbn Kesîr, tezyinatın da Kur'an-ı Kerîm, sahih sünnet ve Hz. Peygamber'in izni dâhilinde olan konularda olması gerektiğini ve İslâm dininin, diğer bilgi kaynaklarına ihtiyaç bırakmadığını belirtmiştir.[144]

Ehl-i sünnet âlimlerinden Bikâî'nin (ö. 885/1480) bu meseledeki tutumu biraz farklı olmuştur. O, şöyle demektedir: "Kur'an'ın ne tasdik ettiği ne de yalanladığı İsrâîlî haberleri (bu haberin kimden geldiği belli olmasa da) rivayet etmek caizdir. Diğer batıl dinlerden gelen rivayetler de Yahudilerden gelen rivayetler gibidir. Çünkü bundan maksat bu rivayetlere inanmak değil onları tanımaktır…. Kur'ân-ı Kerîm'in doğruladığı rivayetlerin -durumu tespit edilmese bile- nakledilmesi caizdir. Çünkü bunlar bizim için vaaz niteliğindeki rivayetlerdir. Kur'ân-ı Kerîm'in yalanladığı rivayetler ise mevzu rivayetler gibidir. Yani rivayetin durumu belirtilmeden aktarılması caiz değildir."[145] Bikâî, daha sonra İsrâîlî rivayetleri nakletmenin caiz olduğuna dair rivayetleri zikretmiştir.

Şîa'da İsrâîliyât konusunda eser yazmış veya kitabında İsrâîliyât'ı ele almış bazı âlimler, İsrâîliyât'ın kısımlandırılması konusunda Ehl-i sünnet âlimlerince kabul edilmiş taksimata benzer bir taksimatı kabul ederken,[146] bazı âlimler ise bütün taksimatlara yer vermeye çalışmıştır.[147] Kimi âlimler ise İsrâîliyât'ı şöyle sınıflandırmıştır:

a- Şifahi yolla Kâ'bu'l-Ahbâr, Vehb b. Münebbih ve Abdullah b. Selâm gibi Ehl-i kitap âlimlerinden nakledilmiş olup kutsal kitaplara dayanmayan rivayetler. (Bunlar muteber değillerdir ve bu rivayetlerin çoğu uydurmadır.)

---

[142] İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî, *Mukaddime fî usuli't-tefsîr,* (Beyrût, Dâru İbn Hazm, 1997), 91.

[143] İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkī eş-Şâfiî *el-Bidâye ve'n-nihâye*, (Beyrût, Dâru İbn Kesîr, 2015.), 1/8-9.

[144] İb Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 1/8-9.

[145] Ebü'l-Hasan Burhânüddîn İbrâhîm b. Ömer b. Hasan er-Rubât el-Hırbevî el-Bîkâî, *el-Ekvâlu'l-kavîme fî hukmi'n-nakl mine'l-kütübi'l-kadîme,* (Kahire, Mektebetu Cezireti'l-Vurd, 2010) 179.

[146] Hâşimî, *Berresîyi sıhhet ve i'tibâri rivâyeti tefsire mensûb be Îmam Askerî,* 88-90; Celâliyân, *Tarîhe Tefsîre Kur'ân,* 117; Abdullâhî, *İsrâîliyât der târihi teşeyyu' ez âğâz tâ 'asri İmâm Ca'fer es-Sâdık,* 66-69; 82-87; Biydûn, *Ka'bu'l-Ahbâr ve devruhu fi tefsîri'l-Kur'an,* 79-80.

[147] Necefî, *Berresîyi İsrâîliyât der kısasi enbiyâ,* 40-41; Felâhî, *Berresîyi senedi ve muhtevâyi rivâyâti İsrâîlî surehi A'râf der tefsîri Câmi'u'l-beyâni Taberî,* 13.

b- Şifahi değil de Kutsal Kitaplardan nakledilen rivayetler. Bunlar ise üç kısma ayrılmakta olup Ehl-i beyt'ten gelen rivayetlerin çoğu bu türdendir.

1- İslâm'ın aslî ve ferî hükümlerine uygun olarak nakledilen rivayetler (Bunlar kabul edilen rivayetlerdir.)

2- İslâm şeriatına muhalif olan rivayetler. (Bunlar kabul edilmez.)

3- İslâm'a göre doğru veya yanlış olduğu hakkında herhangi bir hüküm bulunmayanlar. (Bu rivayetlere ise ihtiyatla yaklaşılmalı ve bunlar hadis metotları ile tetkik edilmelidir.)[148]

Yukarıda naklettiğimiz bilgilerden de anlaşıldığı üzere Şîa İsrâîliyât'ın taksimatı konusunda Ehl-i sünnet'e yakın bir taksimat yapmıştır. Ayrıca Şîa'da yakın döneme kadar İsrâîliyât konusunda müstakil bir eser yazılmamıştır. Modern dönemde ise Ehl-i sünnet'te olduğu gibi Şîa'da da bu konuda birçok müstakil eser yazılmıştır. Ancak bu alanda yazılmış önemli eserlerin çoğu Ehl-i sünnet âlimleri tarafından kaleme alınmıştır. Bu yüzden Şiîler tarafından yazılan kitap, makale ve tezlerde İsrâîliyât alanında yazılmış önemli eserler sıralamasında Muhammed Hüseyin ez-Zehebî, Ebû Şehbe ve Remzi Na'na' gibi Ehl-i sünnet âlimlerinin eserleri görülmektedir.[149] Şîa, kendisini Ehl-i sünnet 'e karşı konumlandırdığı için İsrâîlî rivayetlerin değerlendirilmesinde de Ehl-i sünnet'e aykırı bir tutum sergiledikleri görülmektedir. Ancak yapılan taksimatın benzer veya aynı olması kaçınılmaz olmuştur.

7. İsrâîliyât'ı Nakletmenin Hükmü

İsrâîliyât'ın nakledilmesi meselesi İslam alimler tarafından irdelenmiş ve bu konu hakkında görüşler sarf edilmiştir.[150] Bazı Ehl-i sünnet âlimlerince İsrâîliyât'ı nakletmenin caiz olduğuna dair öne sürülen âyetler,[151] Şîa tarafından farklı yorumlanmıştır. Onlar, bu konuda nakledilen bazı âyetlerin muhataplarının müşrikler, münafıklar ve şüpheye düşenler olduğunu ve bazı ayetlerin de Yahudileri muhatap aldığını dolayısıyla bu âyetlerin İsrâîliyât'ı nakletmenin caiz olduğuna dair delil sayılamayacağını söylemişlerdir.[152] Aynı şekilde Ehl-i sünnet âlimlerinin İsrâîliyât'ı nakletmenin caiz olduğuna delalet ettiği yönünde naklettikleri rivayetler[153] de kimi Şiî âlimlerce farklı bir şekilde yorumlanmıştır.[154] Örneğin "İsrâiloğulları'ndan bahsedin bunda bir sakınca yoktur" hadisi, Ca'fer es-Sâdık'tan gelen bir rivayete göre İsrâiloğulları'nda ne olmuşsa Hz. Peygamber'in ümmetinde de olacak şeklinde yorumlanmıştır.[155] Bu rivayet, kimi araştırmacılar tarafından "Onların kötülüklerinden

---

[148] Ma'rife, "İsrâîliyât" 3/228-229; Ma'rife, *et-Tefsîr ve'l-mufessîrûn fî sevbihi'l-keşîb,* 2/638-641.
[149] Ma'rife, "İsrâîliyât" 3/221.
[150] Na'na', *el-İsrâiliyât ve eseruhâ fî kütübi't-tefsîr,* 98-105.
[151] Ehli sünnet alimleri tarafndan yapılan çalışmalarda israiliyatı nakletmenin caiz olduğuna delalet eden ayetler hadisler ve caiz olmadığına delalet eden ayetler ve hadisler ve rivayetlerin uzlaştırılması şeklinde bir taksimat bulunmaktadır. Na'na', *el-İsrâiliyât ve eseruhâ fî kütübi't-tefsîr,* 87-98; Muhammed Hüseyin Zehebî, *Tefsir ve hadiste israiliyat*, trc. Enbiya Yıldırım (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2011), 64-81.
[152] Ma'rife, *et-Tefsîr ve'l-mufessîrûn fî sevbihi'l-keşîb,* 2/596,602-05; Bîdgulî, *Pijuheşi der bâbi İsrâîliyât der tefâsîri Kur'ân,* 204-208; Mûsevî, *Zemîneha ab'âd ve peyâmedhayi vurûdi İsrâîliyât der menâbi'i İslâmî,* 67-68.
[153] Zehebî, *Tefsir ve hadiste israiliyat,* 67-68; Na'na', *el-İsrâiliyât ve eseruhâ fî kütübi't-tefsîr,* 87-91; Aydemir, *Tefsirde İsrâîliyât*, 52.
[154] Bîdgulî, *Pijuheşi der bâbi İsrâîliyât der tefâsîri Kur'ân,* 217-220.
[155] Şeyh Sadûk, Ebû Ca'fer Muhammed b. Alî b. el-Hüseyn b. Mûsâ b. Bâbiveyh el-Kummî, *Me'âni'l-Ahbâr,* (Beyrût, Dârü'l- Ma'rife, 1979), 158-159.

bahsedin. Onlar hakkında anlattığınız her şey doğrudur." şeklinde anlaşılmıştır.[156] Ancak Şiî kaynaklara bakıldığında bu kaynakların İsrâîlî rivayetler ile dolu olduğu ve pratikte Şiî alimlerin İsrâîlî rivayetleri nakletme meselesinde Sünnî alimlerden pek geri kalmadığı görülmektedir.

SONUÇ

İlk dönemden itibaren Sünnî ve Şiî kaynaklarda yer alan İsrâîliyât, özellikle Ehl-i sünnet âlimleri tarafından ciddi bir şekilde eleştirilmiştir. Ehl-i sünnet'te olduğu gibi Şîa'da da İsrâîliyât bolca aktarılmıştır. Özellikle Şîa'da modern dönemde yapılan çalışmalar, İsrâîliyât'ın gündemde kalmasını sağlamıştır. İlk dönemde Şiî kaynaklarda İsrâîliyât kelimesi yerine "Ehl-i kitab'ın ve öncekilerin sözleri" şeklindeki ifadeler yer almıştır. Şiî müfessirler tarafından ne ilk dönemde ne de müteahhir dönemde bu kelimenin ıstılahî anlamda kullanıldığına dair bir emareye rastlamadık. Ancak Şîa'da bu kelimeyi ıstılahî anlamda ilk defa Şiî meyilli Mes'ûdî kullanmıştır. Daha sonra Şiî âlimlerce İsrâîliyât kelimesi kullanılmış ve bu konuda fikirler beyan edilmiş ise de modern döneme kadar İsrâîliyât hakkında yazılmış müstakil bir eser mevcut görülmemektedir. 1980'lerden itibaren bu konuda müstakil çalışmalar yapılmaya başlanmıştır.

Tespit ettiğimiz kadarıyla Şîa'da bu alanda yazılan ilk eser Seyyid Muhammed Hüseyin Mîr Sâdıkî'nin *"İsrâîliyât ve tesîri an der tefâsîri Kur'an"* adlı çalışmasıdır. Ardından bu konuda birçok kitap tez ve makale yazılmıştır. Şîa'nın İsrâîliyât hakkındaki düşünceleri son dönem İsrâîliyât üzerine yapılan çalışmalarda belirgin hale gelmiştir. Ancak bu çalışmalarda tekdüze bir anlayıştan bahsetmek mümkün değildir. Modern dönemin veya Ehl-i sünnet âlimlerinin etkisiyle yapılan bazı çalışmalarda İsrâîliyât'ın Şiî kaynaklarda sahih senet ile varlığı kabul edilmişken bazılarında bu durum takiyye ile açıklanmıştır. Yapılan çalışmalarda genellikle Şîa'nın Ehl-i beyt'in rivayetlerine sarılmaları sayesinde Ehl-i kitap âlimlerinden Müslüman olanların etkisinden kurtuldukları veya az etkilendikleri savunulmuştur. Ayrıca Ehl-i sünnet âlimlerinin sahâbe, tâbiîn ve Ehl-i kitap âlimlerinden Müslüman olanların rivayetlerine sarılmaları, Râşid halifeler ile Emevî iktidarı tarafından Ehl-i kitap âlimleri ve kıssacıların korunup desteklenmesi, İsrâîliyât'ın Ehl-i sünnet kaynaklarında çoğalmasına neden olduğu söylenmiştir. Ehl-i sünnet râvileriyle aynı dönemde yaşayan Şiî râvilerin bu tür rivayetlere aşina olmaları ve bunlar arasında sika olmayan kimi râvilerin de Sünnîlerden aldıkları rivayetleri imamlara isnad ederek aktarmaları sonucunda Kur'ân-ı Kerîm ve Şiî usullere tamamen aykırı bazı rivayetlerin Şiî kaynaklara geçtiği belirtilmiştir. Bu çalışmalarda Şiî tefsirlerde İsrâîlî rivayetlerin azlığı vurgulanmış ve genellikle Ehl-i sünnet tefsirleri eleştirilmiştir. Halifelerin tutumunun İsrâîliyât'ın İslâm'a geçmesinde belirleyici olduğu savunulmuş ve Ehl-i sünnet, İsrâîliyât'a açılan kapı olarak görülmüştür.

Şîa'da imamların ismet konusunda peygamberler ile eşdeğer görülmesi; usûl ve fürû konularında imamlardan gelen rivayetlerin peygamberden gelmiş gibi sayılmması ve imamların geçmiş ve gelecekteki bilgilere vakıf olduklarının addedilmesi İsrâîliyât'ın Şiî kaynaklara geçmesini kolaylaştırmıştır. Zira Ehl-i sünnet kaynaklarında Hz. Peygamber'e veya Ehl-i kitap âlimlerine isnad edilen kimi İsrâîlî rivayetlerin Şîa

[156] Ma'rife, *et-Tefsîr ve'l-mufessirûn fî sevbihi'l-keşîb,* 2/605; Ma'rife, "İsrâîliyât" Dâiretu'l-me'ârifi'l-Kur'ânî), 3/226-228; Bîdgulî, *Pijuheşi der bâbi İsrâîliyât der tefâsîri Kur'ân,* 219.

tefsirlerinde mâsum imamlara isnad edilerek aktarılması bu rivayetlerin eleştirilmesine mâni olmuştur.

İsrâîlî rivayetlerin Şiî tefsirlerde az olmasının en önemli nedenleri arasında bu müfessirlerin sahâbe ve tâbiînden gelen rivayetlere ihtiyatlı yaklaşmaları ve Müslüman olan Ehl-i kitap âlimlerinden nakilde bulunmamaları gösterilebilir. Nitekim İsrâîlî rivayetlerin çoğunun kendilerine isnad edildiği Ebû Hüreyre ve Abdullah b. Amr b. el-Âs gibi bazı sahâbiler, Şîa'ya göre sırf ilgi uyandırmak veya şöhret için İsrâîlî rivayetleri bilerek aktarmışlardır. Aynı şekilde İsrâîliyât'ın kaynağı olarak görülen ve Ehl-i sünnet tarafından makbul sayılan kimi Ehl-i kitap âlimlerinin Şîa tarafından makbul sayılmamasının da bunda etkili olduğu söylenebilir. Nitekim kimi Şiî âlimler Ehl-i kitaptan Kâ'bu'l-Ahbâr'ın iman etmediğini savunmuşlardır. Ayrıca Şîa'ın 'ismet konusundaki katı tavrı Ehl-i sünnet kaynaklarında nakledilen birçok İsrâîlî rivayetlerin Şîa tarafından kabul edilmemesinde ve bu tür rivayetlerin Şiî kaynaklarda azalmasında etkili olduğu da belirtilebilir.

Şiî müfessirler sahâbe ve tâbiînin Hz. Peygamber'e isnad ettikleri rivayetlerden daha çok imamlardan nakillerde bulunmuşlardır. Örneğin Kummî tefsirindeki rivayetlerin çoğu Ca'fer es-Sâdık ve Ebû Ca'fer Muhammed el-Bâkır'a isnad edildiğinden Tefsiru's-Sadikayn diye anılmıştır. Aynı şekilde Ayyâşî ve Furât b. İbrâhim'in tefsirlerinin de büyük bir kısmı Ehl-i beyt imamlarından gelen rivayetler ile yazılmıştır. Bazı müfessirler ise sahâbe ve tâbiîn tarafından Hz. Peygamber'e isnad edilen rivayetleri aktarma konusunda ihtiyatlı davranmalarına karşın bizzat tâbiîne dayanan sözleri nakletmekten pek geri durmamışlardır. Oysaki Ehl-i sünnet tefsirlerinde olduğu gibi İlk dönem Şiî rivayet tefsirlerinde de İsrâîlî rivayetleri aktarmada tereddüt edilmediği görülmektedir. Bu tefsirlerin eksik olmaları barındırdıkları İsrâîlî rivayetlerin de az olmasını sağlamıştır. Nitekim ilk yaratılış, Peygamber kıssaları ve melekler hakkında nakledilen rivayetler incelendiğinde Hasan el-Askerî, Furât b. İbrâhim, Tûsî ve Tabersî'nin tefsirlerinde İsrâîlî rivayetlere az yer verildiği Kummî ve Ayyâşî tefsirlerinin bu tür rivayetlerle dolu olduğu görülecektir. Daha sonra yazılan dirayet tefsirlerinde ise mezhepsel saiklerin İsrâîlî rivayetlerin azalmasını sağladığı söylenebilir. Ancak bunlarda da pek çok İsrâîlî rivayet bulmak mümkündür. Diğer yandan onların Hz. Âdem'in cennetten atılması, bir kavmin helakten kurtulması, Hz. Yûnus'un balığın içinde hapsedilmesi ve İsrâiloğulları hakkında bazı meseleler ile ilgili kendi tefsirlerine aldıkları bazı rivayetleri mezhebî inançlarını uygun hale getirerek mezheplerini desteklemek için de kullandıkları da görülmüştür. Onlar nakledilen rivayetlerin bazılarını sahâbe, tâbiîn Ehl-i kitap'tan Müslüman olanlara dayandırmışlarsa da rivayetlerin çoğunu İmam Ca'fer es-Sâdık ile Ebû Ca'fer Muhammed el-Bâkır'a isnad etmişlerdir. Ehl-i sünnet ve Şiî tefsirlerde bulunan rivayetlerin belirli konular etrafında toplanması ve rivayetlerin birçok yönüyle benzerlik arz etmesi, bunların aynı kaynaktan geldiğini göstermektedir.

KAYNAKÇA

'Abdul'azîmî, Hüseyin, *Tefsîru isna 'aşarî,* Tahrân: el-Mîkât, 1984.

Abdullâhî, Velî Muhammed*, İsrâîliyât der târihi teşeyyu' ez âğâz tâ 'asri İmâm Ca'fer es-Sâdık,* Yüksek Lisans, Vahid Şahrud İslâm Azad Üniversitesi, İnsan ilimleri Fakültesi, 2011.

Amidî, Ebü'l-Hasan (Ebü'l-Kāsım) Seyfüddîn Alî b. Muhammed b. Sâlim el-. *Ebkâru'l-efkâr, fî usuliddîn*. Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-'İlmiyye, t.y.

….. *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*. Riyâd: Dârü'l- Ma'rife, 2003.

'Âmilî, Hüseyn b. Abdussamed el-Hârisî, el-. *Vusûlu'l-ahyâr, ilâ usûli'l-ahbâr*. Bağdat: Dârü'l-Kutubi'l-Vataniyye, 2015.

'Âmilî, Zeynuddîn b. Ali b. Ahmed el-. *er-Ri'âye fî 'ilmi'd-dirâye*. Kum: Mektebetu Semâheti Ayetullah el-'Üzmâ el-Mer'eşî, 2012.

Askalânî, Ebü'l-Berekât İzzüddîn Ahmed b. İbrâhîm b. Nasrillâh el-Kinânî el-Mısrî, *Fethu'l-Bârî,* Riyad: Darü's-Selâm, 2000.

Askerî, Hasan, *et-Tefsîr,* byy: Mektebetu's-Sadûk, bty.

Askerî, Murtadâ, *Me'âlimu'l-medreseteyn,* by: Merkezetu't-Tibâ'eti ve'n-Neşr li'l-Mecma'i'l- 'Alemî, lî Ehli'l-beyt, 2005.

'Assâl, Muhammed İbrâhim, *eş-Şi'atu'l-İsna 'Aşariyye ve menhecuhum fî tefsîr'l-Kur'âni'l-Kerîm,* byy. 1427.

Avcı, Casim, "Mes'ûdî, Ali b. Hüseyn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* , 353-354. 29. Cilt, Ankara TDV Yayınları 2004.

Ayyâşî, *Tefsîr,* Beyrût: Muessesetu'l-A'lamî, li'l-Metbû'e, 1991.

Aydemir, Abdullah, *Tefsirde İsrâîliyât*, İstanbul: Beyan Yayınları, 2012.

Bağdâdî, Ebû Bekir Ahmed b. Alî b. Sâbit, *Takyîdu'l-'ilm,* Abdulğaffâr Ali (Thk.), Kahire: Dârü'l-İstikâme, 2008.

Bîdgulî, Muhammed Taki Diyârî, *Pijuheşi der bâbi İsrâîliyât der tefâsire Kur'ân,* Tahran: Mektebetu Sühreverdî li'd-Dirâseti ve'n-Neşr, 2003.

Bikâî, Ebü'l-Hasan Burhânüddîn İbrâhîm b. Ömer b. Hasan er-Rubât el-Hırbevî, *el-Ekvâlu'l-kavîme fî hukmi'n-nakl mine'l-kutubi'l-kadîme,* Kahire: Mektebetu Cezireti'l-Vurd, 2010.

Biydûn, Sabah, *Kâ'bu'l-Ahbâr ve devruhu fi tefsîri'l-Kur'ân,* Yüksek Lisan, Kum Üniversitesi İslâmî İlimler ve İlahiyat Fakültesi, 2002.

Buhârî, Ebû Muhammed Nûreddîn Ahmed b. Mahmûd b. Ebî Bekr es-Sâbûnî el-. *el-Kîfâye fi'l-hidâye*. Beyrût: Dâru İbn Hazm, 2014.

Ca'ferî, Ya'kûb "İsrâîliyât der kitabhâyi tefsîr ve târîh", *Tarîhe İslâm der Âyîne Pejuheş* 4/2. (2007): 43-80.

Celâliyân, Habîbullah *Tarîhe Tefsîri Kur'ân,* Tahran: Dâru'l-Üsve, 1998.

Cevherî, Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd el-. *es-Sihâh*. 3. Bs. Beyrût: Dârü'l-Ma'rife, 2008.

Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn Ebü'l-Meâlî Rüknüddîn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf el-. *el-İrşâd ilâ kavâti'i'l-edilleti fî usûli'l-i'tikâd*. Kahire: Mektebetu's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 2009.

Çehrî, İrfân*, Berresiyi tesîri İsrâîliyât ber tefâsîri rivâîyi Şî'a,* Yüksek Lisans, Razî Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi İlahiyat Bölümü, 2012.

Ebû şehbe, Muhammed b. Muhammed, *el-İsrâilîyât ve'l Mevdû'ât, fî kütübi't-tefsîr,* Kahire: Mektebetü's-sünne, 2006.

Felâhî, Mujgân, *Berresîyi senedi ve muhtevâyi rivâyâti İsrâîlî surehi A'râf der tefsîri Câmi'u'l-beyâni Taberî*, Yüksek Lisans Azerbeycan Şehîd Medenî Üniversitesi, İlahiyat ve İslâmî İlimler Fakültesi, 2014.

Ferâhânî, ‘İsmet Fermehînî Ferâhânî, “Vucûde İsrâîliyât der berhî tefâsîr: Kâ‘bu’l-Ahbâr râvî mî şeved”, *Ruşdi Âmuzeşi Kur’an,* Bahar/24. (2009): 28-35

Giffârî, Âmine, “Âşinâye ba Temîm ed-Dârî (çehreî Pedid âverendehi İsrâîliyât)”, *‘Alemu’l-Kütüb*, Kasım/63 (2009): 58-68.

Hâşimî, Fatima*, Berresîyi sıhhet ve i‘tibâri rivâyeti tefsire mensûb be Îmam ‘Askerî,* Astâni Kudsi Rızâvî, Meşhed 1428.

Hatemî, Afşîn, *Nakdi ve Berresîyi İsrâîliyât der tefsîri Ayyâşî,* Yüksek Lisans, Razî Üniversitesi Edebiyat ve İnsani İlimler Fakültesi, 2014.

Heysemî, Ebü’l-Hasan Nûrüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân *Mecma‘u-z-zevâid ve Menbe‘u’l-fevâid,* Muhammed Abdulkadir Ahmed ‘Ata (Thk.), Beyrût: Dârü’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, 2001.

Hindî, Alî b. Hüsâmeddîn b. Abdilmelik b. Kadîhân el-Müttakī, *Kenzu’l-‘ummâl,* Beyrût: Muessesetu’r-Risâle, 1985.

İbn ‘Esâkir, Ebü’l-Kâsım Alî b. el-Hasan b. Hibetillâh b. Abdillâh b. Hüseyn ed-Dımaşkî eş-Şâfiî, *Târîhu medineti Dımaşk,* ‘Amr b. Ğurâme el-’Umerî (Thk.), Beyrût: Dârü’l-Fikr, 1995.

İbn Bâbiveyh, Ebû Ca‘fer Muhammed b. Alî b. el-Hüseyn b. Mûsâ b. Bâbiveyh el-Kummî, *el-Hisâl,* Kum: Menşûrâtu Cemâ‘ti’l-Muderrisîn, 1983.

İbn Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, *el-Müsned,* Muhammed Abdulkadir ‘Atâ (Thk.), Beyrût: Dârü’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, 2008.

İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-nihâye,* Muhyiddîn Dîb Musto-Ali Ebû Zeyd Ebû zeyd (Thk.), Beyrût: Dâru İbn Kesîr, 2015.

……. *Tefsîru’l-Kur’âni’l-‘azîm,* Lübnân: Muessesetu’r-Reyyân, 2014.

İbn Sa‘d, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa‘d b. Menî’ el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî, *et-Tabakât,* İhsân Abbâs (Thk.), Beyrût: Dâru Sadr, 1968.

İbn Teymiyye, Ebü’l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî, *Mukaddime fî usuli’t-tefsîr,* Beyrût: Dâru İbn Hazm, 1997.

İbnü’l-Cevzî, Ebü’l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî, *Kitâbu’l-kussâsi ve’l-muzekkirîn,* Muhammed b. Lutfî es-Sabbâğ (Thk.), Beyrût: el-Mektebetu’l-İslâmî, 1983.

İbnü’s-Salâh, Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdirrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî. *‘Ulûmü’l-hadîs*. Beyrût: Dârü’l-Fikr, t.y.

İsfahânî, Râgıb el-. *Müfredâtu elfâzi’l-Kur’ân*. Dımaşk: Dârü’l-Kalem, 2011.

Kandehlevî, Muhammed Yûsuf, *Hayâtu’s-sahâbe,* Beşşâr Avvâd (Thk.), Beyrût: Muessesetu’r-Risâle, 1999.

Kasimî, Hamîd Muhammed, “İsrâîliyât ve zemînehayi nufûzi ân be ferhengi İslâmî”, *Beyyinât,* Kış/24 (2018): 87-103.

Kermî, Fariştah Hacî Şâh, *Berressi ve nakdi İsrâîliyât der dastane hadreti Yûsuf*, Yüksek Lisans, İlahiyat ve İslâmî İlimler Fakültesi Kum Üniversitesi, 1391.

Kûfî, Furât b. İbrâhim, *Tefsîr,* Muhammed el-Kazım (Thk.), Byy:Muessesetu Tarihi’l-Arabî. Bty.

Kummî, Ali b. İbrâhim, *Tefsîr,* Tashîh es-Seyyid Tayyib el-Musevî el-Cezâirî, Kum: Muessesetu Dârü'l-Kitâb, 2008.

Küleynî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Ya'kūb b. İshâk el-. *el-Kâfî*. Tahran: Dârü'l-kütübi'l-İslâmî, 2008.

Mâmıkânî, Abdullah el-. *Mekâbîsu'l-hidâye, fî 'ilmi'd-dirâye, Muhammed Rıda el-Mâmıkânî (Thk.),*. Kum: Menşûrâtu Delili Mâ, 2007.

Mansûr Zâde, 'İsmet, *Berresîyi İsrâîliyât der tefsîri Menhecu's-sâdikîn,* Yüksek Lisans, Ahvâz Şehîd Çemrân Üniversitesi İslâmî İlimler ve İlahiyat Fakültesi, 2013.

Ma'rife, Muhamed Hadi, "İsrâîliyât" *Dâiretu'l-Me'ârifi'l-Kur'ânî,* 220-234.Kum: İntişarâtu Defteru'l-Kur'ânî, 2002.

……..*et-Tefsîr ve'l-mufessîrûn fî sevbihi'l-keşîb*, Meşhed: el-Câmi'etu'r-Ravdiyye li'l-'Ulûmi'l-İslâmî, 2012.

Mes'ûdî, Ebü'l-Hasan Alî b. el-Hüseyn b. Alî el-Hüzelî, *Murûcü'z-zeheb ve Me'âdînu'l-cevher,* Beyrût: Dârü'l-Ma'rife, 2005.

Mîr Damad, Muhammed Bâkır. *er-Revâşihu's-semâviyye fî şerhi ahadisi'n-nebeviyye*. Kum: Dârü'l-Hilâfe, 1934.

Murtazâ, Alemü'l-hüdâ Ebü'l-Kāsım Alî b. el-Hüseyn b. Mûsâ b. Muhammed el-Alevî eş-Şerîf el-. *Tenzîhu'l-enbiyâ*. Tahran: Şebeketu el-Fikr, 1961.

Mûsevî, Seyyid İ'câz, *Zemîneha ab'âd ve peyâmedhayi vurûdi İsrâîliyât der menâbi'i İslâmî,* Yüksek Lisans, Uluslararası İslâmî İlimler Merkezi, Merdresei 'Âliyi Fıkıh ve Ma'ârifi İslâmî, 2006.

Na'na', Remzî, *el-İsrâiliyât ve eseruhâ fî kütübi't-tefsîr,* Beyrût: Dârü'l-Kalem, 1970.

Nâsirî, Muhammed Ali, *İsrâîliyât der tefâsiri Kur'an (bâ tekîd ber Câmi'i'l-beyâni Taberî ve Mecma'u'l-beyâni Tabersî),* Yüksek Lisans, Uluslararası İslâmî Bilimler Enstitüsü, İslâmî İlimler ve Yüksek Fıkıh Okulu, 2006.

Necefî, Mujgan, *Berresîyi İsrâîliyât der kısasi enbiyâ (Hz. Tâlût, Hz. Dâvûd ve Hz. Süleyman) Der tefâsiri ed-Durru'l-mensûr ve Nûru's-sakaleyn,* Yüksek Lisans, Tahran Üniversitesi. Tahran Usuliddîn Fakültesi, Kur'an ve Hadis İlimleri Bölümü, 2006.

Nejâd, Seyid Haydar 'Alavî, "Âferîneş zen der Âferîneş zen der Kur'an, Kitabâ mukaddes ve İsrâîliyât", *Pejuheşhâyi Kur'ânî,* Sonbahar-Kış/27-28 (2001): 176-193.

Pehlevân, Mansûr- İKBÂL, İbrâhim- TEVHÎDLÛ, Ekber Ehâdîsi enbiyâ ve İsrâîliyât, Mutale'âti Kur'ânî, Kış/12 (2012), 7-19.

Peyruzfer, Suheyla, *İsrâîliyât der tefâsîr,* Yüksek Lisans, İlahiyat ve İslâmî İlimler Fakültesi, 1994.

Râzî, Ebü'l-Futûh, Hüseyin b. Ali, *Ravdu'l-cinân ve rûhu'l-cenân*, 4. Cilt Meşhed: Bunyâdi pejuheşhayi İslâmî, 1987.

Rencber, Sedîke, "İsrâîliyât ez dîdegâhe 'Allame 'Askerî, zemîneha ve engîzehayi nufûz", *Mecellei Peyam,* Kış/112, (2012): 102-111.

Sadıkî, Seyyid Ca'fer - Me'ârif, Mecîd, "Redpayeyi İsrâîliyât der rivâyâti Mehdevî", *Mecelleyi 'Ulûmi Kur'an ve Hadîs*, Bahar/16 (2018): 24-49.

Subhânî, Ca‘fer, *‘İsmetu’l-enbiyâ, fi’l-Kur’ân*, Kum: Muessesetu’l-İmam es-Sâdık, 2004.

Saffâr, Muhammed b. Hasan es-. *Besâirü’d-derecât*. Kum: Mektebetu Ayetullah el-Mer‘eşî, 1984.

Serahsî, Ebû Bekir Şemsü’l-Eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-. *el-Mebsût*. Beyrût: Dârü’l- Ma‘rife, bty.

Süyûtî, Ebü’l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfiî es-. *Tedrîbu’r-râvî fî şerhi takrîbi’n-Nevevî*. Beyrût: Muessesetu’l-Kütübi’s-Sekâfiyye, 2014.

Şehristânî, Seyyid Ali, Men‘u tedvîni’l-hadîs, Kum: Muessesetu’r-Râfid, 1958.

Şeyh Müfîd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. en-Nu‘mân el-Hârisî el-Ukberî. *en-Nüketü’l-i‘tikâdiyye*. 1. Bs. el-Mu’temeru’l-‘Âlemî, 1993.

…… *Evâilü’l-makâlât*. 1. Bs. el-Mu’temeru’l-‘Âlemî, 1993.

Şeyh Sadûk, Ebû Ca‘fer Muhammed b. Alî b. el-Hüseyn b. Mûsâ b. Bâbeveyh el-Kummî. *Kitâbu’l-i‘tikâdât*. Kum: Müessesetu’l-İmâmu’l-Hâdî, 2014.

……. *Me‘âni’l-Ahbâr,* Beyrût: Dârü’l-Ma‘rifet, 1979.

Tabâtabâî, Muhammed Hüseyin b. Muhammed b. Muhammed Hüseyin, *el-Mîzân fî tefsîri’l-Kur’ân*, Beyrût: Muessesetu’l-A‘lemî, 2011.

Tayyîb, Abdulhüseyn, *Etyebü’l-beyân fî tefsîri’l-Kur’ân*, Tahran: el-İslâm, 1989.

Teftâzânî, Sa‘düddîn Mes‘ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî et-. *Şerhu’l-‘akâidi’n-nesefiyye*. Beyrût: Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-‘Arabî, 2014.

…….. *Şerhu’l-Mekâsıd*. Beyrût: Dârü’l-Ma‘rife, 2001.

Tûsî, Ebû Ca‘fer Muhammed b. Hasan et-Tûsî, *et-Tibyân fî tefsîr’l-Kur’ân*, Beyrût: Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-‘Arabî, Bty.

Yücel, Ahmet. “Hadislerin Yazılmasıyla İlgili Rivayetlerin Tenkit ve Değerlendirilmesi”. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 16-17 (17 Ocak 2014).

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî, *Tezkiretu’l-huffâz,* Beyrût: Dârü’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, Bty.

Zehebî, Muhammed Huseyn, *Buhûsun fî ‘ulûmi’t-tefsîr*, Kahire: Dârü’l-Hadîs, 2005.

n fî ‘ulûmi’t-tefsîr, Kahire: Dârü’l-Hadîs, 2005.